

GAZNELİ VEZİRİ AHMED B. ABDÜSSAMED VE SULTAN MES'ÛD İLE MÜNASEBETLERİ

Cihan PİYADEOĞLU*

ÖZET

Gazneli veziri Ahmed b. Abdüssamed görev yaptığı dönem itibariyle önem arz eden bir devlet adamıdır. Hârizm'deki başarılı faaliyetleri neticesinde Sultan Mes'ûd tarafından Gazne'ye getirilmiş ve Gazneliler Devleti'ne vezir atanmıştır. Selçuklular'ın Horasan'a gelmeleri sonrasında Gazneli Devleti'nin içine düştüğü zor durumda başarılı politikalar takip etmişse de bu politikaları sultana kabul ettiremeyişi büyük oranda alınan mağlubiyetin sebebi olmuştur. Sultanın ona karşı olan olumsuz tutumunun sebebi Hârizm'de görev yaptığı sırada Selçuklular ile kurduğu münasebetten kaynaklanıyordu. Bundan dolayı sultan ona pek güvenmemiş, hatta ihanetle suçlanmıştı. Bu makalede Sultan Mes'ûd ile oğlu Mevdûd'a vezirlik yapan Ahmed b. Abdüssamed'in hayatı, politikaları ve Sultan Mes'ûd ile olan münasebetleri hakkında bilgi aktarılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ahmed b. Abdüssamed, Gazneli, Sultan Mes'ûd, Horasan, vezir.

Ortaçağ Türk-İslâm devletlerinde merkezi idarenin en güçlü siması olan sultan, klâsik Türk-İslâm hükümdarının yetkilerini kullanır. Hükümdar tarafından atanan vezir ise merkezî idarenin en üst düzeydeki memurudur ve yaptığı işlerde sadece hükümdara karşı sorumludur. Vezir aynı zamanda hükümdarın vekili durumundadır. Bu sıfatla hemen her konuda hükümdar adına ferman yayınlama hakkına da sahiptir¹. Vezir ve vezaret makamının önemi hakkında Büyük Selçuklu veziri Nizâmülmülk, *Siyasetnâme*² adlı eserinde şöyle demektedir: "...Vezir namuslu ve ileri görüşlü olunca, memleket imar gördüğü gibi ordu ve halk da durumdan memnun ve huzur içinde yaşar, padişah sevinç duyar. Eğer vezir karanlık işler çevirirse, memlekette karışıklık doğar, bu karışıklıkların önlenmesi zorlaşınca padişah ne yapacağını şaşıracağı gibi sıkıntı

* Arş. Gör. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

¹ H. Horst, "Selçuklu Devri Türk Tarihi Araştırmaları", çev. M. A. Köymen, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, sayı: 2-3, Ankara 1964, s. 380.

² Nizamülmülk, *Siyasetnâme (Siyerü'l-mülük)*, çev. Nurettin Bayburtluğil, İstanbul 1995, s. 47.

ve ıstırap içinde kalır.”. Devletin bekası için kurumların tam manasıyla ve düzgün bir şekilde işletilmesi yanında, kurumlar arasındaki iletişimin de sağlıklı olması şarttır. Hele devletin hükümdarı ile vezir arasındaki münasebetin hepsinden daha iyi olma zorunluluğu mevcuttur. Tarihte pek çok hükümdarın başarısı iyi bir vezirle çalışması ile mümkün olabilmektedir. Çünkü vezir, sultanın devlet idaresindeki en büyük destekçisi durumundadır.

Şüphesiz bu durum Gazneliler Devleti için de geçerlidir. Gazneli Sultanı Mes‘ûd ile veziri Ahmed b. Abdüssamed’in birbirleriyle olan münasebetleri, kurumlar arası uyumun önemine tipik bir örnek teşkil eder. Sultan Mahmûd (998-1030) dört ayrı vezirle çalışmış³, bu dönemde devlet askerî, siyasî ve ekonomik alanda en üst seviyeye ulaşmıştı. Sultan Mahmûd’un ölümünden sonra kısa süre taht mücadelesi yaşandıysa da yeni sultan Mes‘ûd’a güçlü bir devletin kaldığını söylemek yanlış olmaz. Bu sırada Gazneliler Devleti her alanda gelişimini tamamlamış, kurumları tam manasıyla işleyen bir devlet konumundaydı. Selçuklu topluluklarının Horasan’a gelmeleriyle başlayan ve Dandanakan Savaşı’na kadar uzanan yaklaşık sekiz yıllık kargaşa döneminde güç dengesi tartışmasız Gazneliler’in lehindeydi. Buna rağmen Selçuklular’ı, Gazneliler karşısında başarıya götüren sebepler nelerdi? Gazneli sultanı genç ve dinamik, vezirse iyi bir yönetici olması yanında aynı zamanda askerî alandaki faaliyetleriyle başarılı sayılabilecek biriydi. Bu durumda var olan güç yeterince iyi yönetilemiyor muydu? Acaba bunun sorumlusu bu dönemde Gazneli Devleti veziri olan Ahmed b. Abdüssamed ve onun politikaları olabilir miydi? Ya da Selçuklular’ın başarısındaki gizli destekçi daha önce kendisiyle tanıştıkları Ahmed b. Abdüssamed miydi?

Sultan Mahmûd’un ölümüyle Gazneliler Devleti’nde baş gösteren taht mücadelesini kardeşi Muhammed’i bertaraf eden Mes‘ûd kazanmıştı. O daha sonra sabık vezir Ahmed el-Meymendî’yi hapisten çıkartarak kendine vezir tayin etti. Meymendî’nin 25 Muharrem 424/31 Aralık 1032 tarihinde ölümünden sonra sultan, çevresinde bulunan kişileri değerlendirerek, daha önce Hârizmşâh Altuntaş’ın, o sırada da onun oğlu Harun’un kethüdası ve veziri olan

³ Nâsirüddîn Münşî-i Kirmânî, *Nesâimü’l-eshâr*, nşr. Mîr Celâleddîn-i Hüseyin Urmevî, Tahran 1959, s. 39-44; Krş. Erdoğan Merçil, “Gazneliler Devri Dîvân Teşkilâtına Kısa Bir Bakış ve Görevliler Listesi”, *Prof. Dr. Ramazan Şeşen Armağanı*, İstanbul 2005, s. 88-89.

Ahmed b. Abdüssamed'i vezarete getirmeyi uygun bulmuştu⁴. Beyhakî⁵, Ahmed el-Meymendî, Herat'da öldüğü zaman sultanın yeni vezir adaylarını gözden geçirdikten sonra Hâce Ahmed b. Abdüssamed'i hatırlayarak "bu vazifeye ondan daha layık birisi yoktur." dediğini nakletmektedir. Divân-ı Risâlet⁶ Sahibi Ebû Nasr-ı Mişkân da onun bu göreve atanmasını uygun bulmuş; "Abbasî halifeleri ve Sâmânîler de kethüdalara vezirlik verirlerdi." demiştir⁷. Ahmed b. Abdüssamed, Sultan Mes'ûd'un ölümünden sonra onun oğlu Mevdûd'un da vezirliğini yapmıştır. Tam adı Ebû Nasr Ahmed b. Ali b. Ahmed b. Abdüssamed Şirazî'dir⁸. Sâmânîler'in Horasan sipehsâlârları olan Hüsamüddeve Taş'ın divanında görevli olan babası onun iyi bir eğitim almasını sağlamış, o daha sonra Altuntaş'ın hizmetine girerek, eğitimi sayesinde vezarete kadar yükselmiştir⁹.

Ahmed b. Abdüssamed'in Hârizm'deki Faaliyetleri

Gazneli emirlerinden Ebû Sehl Zevzenî'nin Hârizm hâkimi Altuntaş ile olan rekabeti zamanla devlet içinde bir iç siyaset sorunu haline gelmişti. Bunun sonucu olarak Ebû Sehl Zevzenî onun aleyhinde sultan nezdinde sürekli olarak tahrıklar bulunuyordu. Neticede Sultan Mes'ûd, onun bu baskılarından etkilenerek Hârizmşâh Altuntaş'ı bertaraf etmeye karar verdi. Yapılan plan gereğince sultan, kendi el yazısıyla ordusunun komutanlarından biri olup Hârizm'de bulunan Moncuk'a (منجوق) bir mektup yazacak, o da bu emir

⁴ Ebû Saîd Abdülmelik b. Dahhak Gerdîzî, *Zeynü'l-ahbâr*, nşr. Mirza Muhammed Kazvinî, Tahran 1327 şehinşahi, s. 78; Ebu'l-Fazl Muhammed b. Hüseyin Beyhakî, *Tarih-i Beyhakî*, nşr. Ali Ekber Feyyaz, Tahran 2536 şehinşahi, s.189; İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi el-Kâmil fi'l-Tarih Tercümesi*, çev. A. Özeydin, İstanbul 1987, IX, 331; Kirmânî, s. 45; Seyfeddîn Âkîlî, *Âsârü'l-vüzerâ*, nşr. Mîr Celâleddîn Hüseyinî, Tahran 1364 hş., s. 193; Hândmîr, *Düstürü'l-vüzerâ*, nşr. Saîd Neftîsî, Tahran 2535 şehinşahi, s. 144; Yusuf Abbas Hashmi, *Successors of Mahmûd of Ghazna, In Political, Cultural and Administrative Perspective*, Karachi 1988, s. 24; Erdoğan Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, TTKY, Ankara 1989, s. 59; Hasan Pirncya-Abbas İkbâl, *Tarih-i İran, Ez Âgaz tâ İnkıraz-ı Kacarîyye*, Tahran 1376 hş., s. 285.

⁵ *Tarih-i Beyhakî*, s. 189.

⁶ Gazneli sultanlarının diğer devletler ve cyaletler ile olan yazışmalarını düzenleyen, aynı zamanda bu yazışmaları arşivleyen divândır, bk. Merçil, aynı makale, s. 80.

⁷ Beyhakî, s. 469; Hanefî Palabıyık, *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler Devlet ve Saray Teşkilatı*, Ankara 2002, s. 204; Ahmed b. Abdüssamed, Sultan Mahmûd'a da vezir olarak önerilmiş, ancak kethüda olduğu için kabul görmemiştir, bk. Palabıyık, aynı eser, s. 204.

⁸ *Düstür*, s.144.

⁹ Ebu'l-Şeref Nasuh b. Zafer Curfâdakânî, *Tercüme-yi Tarih-i Yemînî*, nşr. Cafer Şiar, Tahran 2537 şehinşahi, s. 273.

gereğince Altuntaş'ı öldürecekti. Fakat gizli kalması öngörülen bu plan bir içki meclisinde açığa vuruldu. Ahmed b. Abdüssamed'e iletilen bu bilgi çok geçmeden Altuntaş'a da ulaştı. Durumdan haberdar etmek amacıyla Altuntaş'a gönderilen mektup şifreli yazılmıştı. Bu mektup Gazneli görevlilerinden birinin, daha sonra da sultanın eline ulaştığında Mes'ûd kuşkulananarak durumun tetkik edilmesini emretti. Hârizmşâh'ın saray vekili ve sultanın planını ilk haber alan kişi olan Mes'adî (مسعدی) sorguya çekildi. Mes'adî, sultandan aman alması neticesinde şifreli mektubun içeriğini açıkladı. Durumun karıştığını gören Gazneli veziri Ahmed Hasan Meymendî, haberi olmadan gelişen bu olayları kapatmak üzere harekete geçti. Sonuç olarak sultan, Hârizmşâh'a bir mektup yazarak bu olayı tertipleyenlere gerekli cezanın verileceğini bildirdi. Bu mektup ile durum sükûnete kavuştu¹⁰. Beyhakî¹¹, olaylardan sonra vezirin kendisine şöyle söylediğini naklediyor: *"Ne yaptıklarını gördün mü? Ortalığı ayaklandırdılar. Bu Altuntaş'tır, uğursuz bir düşman değil, üstelik Ahmed b. Abdüssamed gibi biri de onunladır"*. Bu yorum bize Gazneli vezirinin halefini ne kadar önemsendiğini gösteren önemli bir kanıttır.

Bu olaydan sonra Hârizmşâh Altuntaş'ı öldürmek üzere seçilen Moncuk, evinde verdiği bir ziyafet sırasında Altuntaş ve onun kethüdası Ahmed b. Abdüssamed hakkında kötü sözler sarf etmişti. Bu sözler kısa sürede Hârizmşâh'a iletili. Hârizmşâh, Moncuk'a ziyafet sırasında "Et ve meze yok muydu da benim ve kethüdamin etini yedin?" demesi üzerine Moncuk, Hârizmşâh'a ters cevaplar verdi. Bu sefer duruma müdahale eden Ahmed b. Abdüssamed ile Moncuk arasında bir tartışma başladı. Bu esnada kalkıp gitmek isteyen Moncuk, Ahmed b. Abdüssamed'in emriyle öldürüldü. Bir sonraki gün Ahmed b. Abdüssamed sultan tarafından Moncuk'a gönderilen mektubu ele geçirmeye muvaffak oldu ve bu mektuptan kimsenin haberdar olmamasını sağladı¹². Bundaki amaç Sultan Mes'ûd'un Moncuk'un bu mektup sebebiyle öldürüldüğünü düşünmesini önlemek ve bir isyan olarak algılamasını engellemekti.

¹⁰ Beyhakî, s. 402-404.

¹¹ *Tarih-i Beyhakî*, s. 405.

¹² Beyhakî, s. 411-412.

Debûsiye Savaşı ve Sonrasında Ahmed b. Abdüssamed'in Faaliyetleri

Yaşanan bu olaylardan sonra Gazneli veziri Meymendî'nin müdahalesiyle Sultan Mes'ûd, Hârizmşâh'a özür niteliğinde mektuplar göndermişti. Hârizmşâh'a hitaben yazılan bu mektuplarda sultan, Ebû Sehl Zevzenî'nin tüm görevlerinden el çektiği ve hapsedilip mal varlığına el konulduğu şeklinde malûmat veriyordu. Bu mektuplar iki taraf arasında sıcak rüzgârlar estirmeye başlamıştı¹³. Bu esnada Karahanlı Ali Tegîn, Sultan Mahmûd'un ölümüyle birlikte başlayan taht mücadelesi sırasında Muhammed tarafından kendisine vaat edilen Huttelân bölgesini ele geçirmek üzere harekete geçmişti. Sultan Mes'ûd, onunla savaşmak üzere Hârizmşâh Altuntaş'ı görevlendirdi. Ali Tegîn'in yanında Selçuklu Türkmenleri de bulunuyordu¹⁴. İki ordu Debûsiye'de karşı karşıya geldi. Çetin geçen savaş sırasında Altuntaş bir ok ile ayağından vurulmuştu. Buna rağmen savaşmaya devam ederek ordusunun dağılmasına engel olmayı başardı. Akşam durumunu Ahmed b. Abdüssamed'e bildirdiğinde o, ertesi gün savaşmasının doğru olmayacağını, kendisinin düşmanın ne durumda olduğunu öğrenmek üzere karşı tarafa casuslar gönderdiğini söyledi. Geri dönen casuslar Ali Tegîn'in ordusunun azaldığını ve barış isteme niyetinde olduğunu bildiriyordu. Altuntaş'ın yaralı ve güçsüz olmasının orduda yaratabileceği başıbozukluğu engellemek amacıyla komutanlara Hârizmşâh'ın savaşa katılacağı bildirildi. Ertesi gün zorlukla atına bindirilen Hârizmşâh'ın bindiği at ürkünce düşerek elini kırdı. Adamları onu gizlice çadırına götürdüler. Kendine geldikten sonra Ahmed b. Abdüssamed'i ve diğer adamı Emirek'i yanına çağıran Hârizmşâh onlara: "*Orduya zarar gelmemesi için neyi uygun görürseniz onu yapın.*" dedi. Ahmed b. Abdüssamed, Emirek'i de yanına alarak askerlerin yanına gitti ve artık savaşılmayacağını çünkü Ali Tegîn'in barış isteme niyetinde olduğu haberini aldığını söyledi. Bununla birlikte öncü kuvvetlerin düşman karargâhına doğru ilerlemesini, karşılık verilmesi durumunda savaşılmasını emretti¹⁵.

¹³ Beyhakî, s. 418-419.

¹⁴ Beyhakî, s. 438.

¹⁵ Beyhakî, s. 440-445; Muhammed b. Ali b. Muhammed Şebânkâreî, *Mecma'ü'l-ensâb*, nşr. Mîr Hâşim Mubaddis, Tahran 1363, s. 77; V. V. Barthold, *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*, haz. Hakkı Dursun Yıldız, TTKY, Ankara 1990, s. 315; Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, Kuruluş Devri*, Cilt I, TTKY, Ankara 1993, s. 142 vd.; Hashmi, aynı eser, 33.

Ahmed b. Abdüssamed efendisinin durumunun kötü olduğunun farkındaydı. Bu sebeple bir önceki gece Ali Tegîn'in kethüdası Mahmûd Beg'e bir elçi göndererek var olan bu durumdan kendilerinin sorumlu olmadığı, gereksiz yere kan döküldüğü, daha fazla kan dökmeye gerek bulunmadığı şeklinde bir haber göndermişti. Ayrıca bu hareketinden Hârizmşâh'ın haberdar olmadığını, bunu Müslümanlık ve hudut komşuluğu adına yaptığını da belirtti. Zaten zor durumda bulunan Ali Tegîn bunu bir fırsat olarak gördü ve barış istemek amacıyla elçi olarak birini gönderdi. Bundan sonra Ahmed b. Abdüssamed'in siyasetçi yönü tam manasıyla devreye girdi¹⁶.

Ahmed b. Abdüssamed ilk olarak Hârizmşâh'tan ne yapması gerektiği konusunda fikir aldı. Altuntaş kendi durumunun kötü olduğunu, ölümünden sonra Sultan Mes'ûd'un Ali Tegîn ile barıştığı için kendisi hakkında iyi şeyler düşünemeyebileceğini söylüyordu. Ahmed b. Abdüssamed ise barış yapmanın uygun olacağını, bu sayede sağlam bir şekilde Ceyhun'un diğer yakasına ulaşabileceklerini belirterek, Hârizmşâh'tan elçinin huzura kabulü süresince ayağa kalkmasını rica etti. Altuntaş hasta yatağından kalkarak gelen elçiyi kabul etti. Gelen elçi, Ali Tegîn'in barış istediğini, ayrıca Hârizmşâh'ın ordusunun Amül tarafına çekilmesini ve sultanın özürlerini kabul etmesi için aracılık yapılmasını talep ediyordu. Hârizmşâh Altuntaş bu teklifi kabul ettikten sonra ordunun kayıpsız bir şekilde Hârizm'e götürülmesi hususunda gerekli emirleri verdi. Bundan sonra iyice güçsüzleşen Hârizmşâh, Ahmed b. Abdüssamed'i çağırarak yapılması gereken işleri ona devretti. Oradan ağlayarak ayrılan Ahmed b. Abdüssamed, elçiye hil'at ve hediyeler vererek geri dönmesini sağladı. Altuntaş iyice kötüleştiğinde Ahmed b. Abdüssamed'i tekrar yanına çağırdı, ölümünün gece ve bir sonraki gün için gizlenmesini, bu sayede Ali Tegîn durumdan haberdar olmadan Ceyhun'un diğer tarafına geçebileceklerini söyledi. Ahmed b. Abdüssamed, Altuntaş'ın ölümü sonrasında bir süre ordunun düzeni ile meşgul oldu, daha sonra komutanları büyük çadıra çağırarak barış yapıldığını haber verdi¹⁷.

Hârizmşâh'ın ölümünü gizlemek için filin üzerine bir mahfe yerleştirildi. Askerlere de Hârizmşâh'ın yarasının kapanmasının zor olduğu, bu şekilde

¹⁶ Beyhakî, s. 445; Barthold, *Türkistan*, 315; Hashmi, aynı eser, s. 33.

¹⁷ Beyhakî, s. 446-448; Şebânkâreî, s. 77; Barthold, *Türkistan*, 315; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Boğaziçi Yay., İstanbul 1996, s. 95; Köymen, *Kuruluş*, s. 144; Hashmi, aynı eser, s. 33.

yolculuk etmesinin daha uygun olacağı duyuruldu. Böylelikle 7 fersah¹⁸ yol alındı. Bu esnada Altuntaş'ın ölümü askerler arasında kulaktan kulağa yayıldı. Ordu konakladıktan sonra Ahmed b. Abdüssamed, Altuntaş'ın doktorunu çağırarak ona cenazenin kaldırılması konusunda gerekli emirleri verdi. Daha sonra da ordunun ileri gelenlerini çağırarak onlarla durum değerlendirmesi yaptı. Onlara Ali Tegîn'in kendilerinden 20 fersah uzakta bulunduğunu, onun Hârizmşâh'ın ölüm haberini alana kadar Amül'e varmaları gerektiğini söyledi, ayrıca onlardan Hârizmşâh'ın ölümünden dolayı bazı gulâmların huzursuzluk çıkarmalarına karşı dikkatli olmalarını istedi. Komutanlar Ahmed b. Abdüssamed'in bu düşüncesini takdir ettiklerini ve emirlerine itaat edeceklerini bildirdiler. Ahmed b. Abdüssamed daha sonra Hârizmşâh'ın serhenglerini¹⁹ çağırarak onlardan bağlılık yemini aldı. Neticede ordu sorunsuz bir şekilde Amül'e varmaya muvaffak oldu²⁰. Ahmed b. Abdüssamed'in orduyu emin bir şekilde Amül'e ulaştırırken gösterdiği başarı ona daha sonra Gazneli vezaretinin yolunu açan sebeplerden biri olacaktı.

Sultan Mes'ûd ölen Altuntaş'ın yerine oğlu Harun'u Hârizmşâh tayin etti. Onun kethüdası olarak kalması için mektup yazılan Ahmed b. Abdüssamed daha sonra ona vezir tayin edildi²¹.

Ahmed b. Abdüssamed'in Gazneliler Devleti'ne Vezir Tayin Edilmesi

Meymendi'nin ölümünden sonra (25 Muharrem 424/31 Aralık 1032) Sultan Mes'ûd, işlerin vezirsiz yürütülemeyeceğini söyleyerek çevresindekilerden yeni vezirin kim olması gerektiği konusunda görüş belirtmelerini istedi. Kendisine önerilen isimleri değerlendiren sultan, onların arasından, Hârizm ordusunu başarıyla Amül'e ulaştırmayı başaran Ahmed b. Abdüssamed'in bu işe daha uygun olacağını söyledi. Sultan ayrıca onun kâtiplikten, muhasebeden ve teşrifattan da anladığını belirterek kendi el

¹⁸ Atın normal yürüyüşüyle bir saatte gittiği ve yaklaşık 6.23 kilometreye denk gelen mesafedir, bk. Yusuf Halaçoğlu, "Fersah", *DİA*, XII, 412.

¹⁹ Çavuş.

²⁰ Beyhakî, s. 449-450; İbnü'l-Esîr, IX, 385; Barthold, *Türkistan*, 315-316; Hashmi, aynı eser, s. 33; Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, TTKY, Ankara 1995, S. 22.

²¹ Beyhakî, s. 452-454.

yazısıyla bir mektup yazarak onu huzuruna davet etti²². Sultan ayrıca Divan-ı Risalet Sahibi Ebû Nasr-ı Mişkân'a, Ahmed b. Abdüssamed'in korkmasını engellemek amacıyla bir mektup yazılarak durumun açıklamasını da emretti²³.

Hârizm'e gönderilen elçi bir cevap mektubuyla geri döndü. Ahmed b. Abdüssamed gönderdiği cevapta kendisine gösterilen övgüden mutlu olduğunu, Hârizm'de işleri yoluna koyduktan sonra huzura geleceğini belirtiyordu. Ebû Nasr-ı Mişkân'a yazdığı mektupta çok mütevazı ifadeler kullanmıştı. Sultan onun Nişâbûr'a ulaştığını haber aldığıında karşılanmasını emretti. Ahmed b. Abdüssamed 1 Cemâziyelevvel 424/4 Nisan 1033 tarihinde Gazneli sarayına ulaştı, Sultan Mes'ûd'un huzuruna çıkarak ona hediyeler sundu. Bir süre sultanla Hârizm işleri ile ilgili görüştüktan sonra vezarete mahsus atla misafir edileceği eve gönderildi. Üç gün boyunca sultanın huzuruna çıkarak gerekli görüşmeleri yaptı ve bu görüşmeler neticesinde vezareti kabul etmeye karar verdi. Bununla birlikte vezareti hangi şartlarda kabul ettiğine dair bir sözleşme (muvazaa) hazırladı. Bu muvazaayı Ebû Nasr-ı Mişkân ile sultana gönderdi. Sultanın tüm şartlarını kabul etmesiyle birlikte 6 Cemâziyelevvel 424/9 Nisan 1033 hil'at giyen Ahmed b. Abdüssamed sultanın huzuruna çıktı. Yeni görevinin hayırlı olmasını dileyen sultan ona üzerinde kendi adının yazılı bulunduğu firuze bir yüzük verdi ve *"her işte bizim fermanımızdan sonra senin fermanın geçerlidir."* dedi. Ahmed b. Abdüssamed elinden geleceğini yapacağını söyleyerek huzurdan çıktı, evine gelerek kutlamaları ve sunulan hediyeleri kabul etti. Daha sonra kendisine sunulan hediyelerle birlikte Hârizm'den getirdiklerinin listesini yaparak sultana gönderdi. Divana gelerek makamına oturdu ve resmen vezaret görevine başlamış oldu²⁴.

Ebu'l-Fazl Beyhakî²⁵, onun hakkında şöyle demektedir: "İşleri düzene koydu, çünkü bu hususta yeterli, temkinli ve bu göreve uygundu. Edip, iş bilen ve övgüye layık biriydi. Onun mükemmelliği zamanla anlaşıldı".

²² Gerdîzî, s. 79; Beyhakî, s. 468-469; Sultan Mes'ûd'un çevresindeki hiçbir bürokrata vezaret için ilgi göstermemesi ilginçtir. Sultan Mes'ûd'un, Ahmed b. Abdüssamed'i vezir yaparak devlet işlerinden mümkün olduğunca uzak kalmayı istemiş olması ihtimal dâhilindedir. Nitekim Ahmed b. Abdüssamed bir vezirin bilmek zorunda olduğu teşrifat ve muhasebe yanında, fazladan Debûsiye Savaşı'nda da görüldüğü gibi ordu idaresinden de anlamaktaydı. Sultan pek çok kez onu askerî seferle görevlendirmişti.

²³ Beyhakî, s. 467.

²⁴ Gerdîzî, s. 79; Beyhakî, s. 475-479; İbnü'l-Esîr, IX, 386.

²⁵ Tarih-i Beyhakî, s. 479.

Ahmed b. Abdüssamed'in Gazneli Vezareti Dönemi

Rey hâkimi Tahir-i Debir hakkında gelen haberler, onun edebe aykırı hareketler içinde bulunduğunu, bu sebeple bir tedbir alınması gerektiği yönündeydi. Sultan, Tahir'in görevinden uzaklaştırılmasını istediği zaman vezir ile Ebû Nasr-ı Mişkân bir hata yüzünden onun görevinden uzaklaştırılmasının doğru olmayacağını belirttiler. Sultan ise Rey bölgesi halkının Horasanlıları sevmediğini, dolayısıyla buranın uygun kişilerce yönetilmediği takdirde başlarına dert alacaklarını söyledi. Sultanın bu cevabı üzerine vezir ile Ebû Nasr-ı Mişkân Tahir-i Debir'in yerine dört kişi önerdi. Sultan bunların arasından Ebû Sehl Hamdûy'u bu görev için uygun buldu. Göreve atanma ile ilgili işlemlerin tamamlanmasından sonra Ebû Sehl, vezir tarafından hazırlatılan hil'atı giydi. Böylece bu göreve atanması resmileşmiş oldu²⁶.

Sultan, şehzade Said'in de Emir Ebû Sehl ile birlikte gönderilmesi hususunda vezirden fikrini sordu. Bu görüşü destekleyen Ahmed b. Abdüssamed, gerekli yazışmaları yaparak sultanca onaylanmasını sağladı. Daha sonra da Ebû Sehl'in talep ettiği asker ve malzemenin tedarik edilmesi konusunda gerekli düzenlemelerle meşgul oldu. Neticede 4 Recep 424/5 Haziran 1033 tarihinde Rey'e hareket edildi²⁷.

Sultan Mes'ûd ayrıca Ebû Sehl'e "Şeyhülamid" diye hitap edilmesini emretmişti. Vezir bu hitabı uygun bulmadığını belirterek Ebû Nasr-ı Mişkân nezdinde serzenişte bulundu. Ebû Nasr cevabında, sultanın verdiği emirlerin tartışılmamasını belirtiyor, bunun yanında padişah hizmetinin farklı olduğunu söyleyerek Ahmed b. Abdüssamed'e henüz bu görevde yeni olduğunu hatırlatıyordu²⁸. Ayrıca Ebû Sehl'in daha önce önemli görevlerde bulunduğunu, hatta Sultan Muhammed'in vezirliğini yaptığı sırada Hârizmşâh Altuntaş'ın ona mektup bile yazdığını, vezirin de onun kethüdası olarak bu mektuptan haberdar olmamasının mümkün olmadığını belirtiyor ve bu hitabı hak ettiğini söylüyordu. Ebû Nasr bununla birlikte vezirin emrini dikkate almamazlık etmeyeceğini, istemesi halinde yazılı veya sözlü olarak durumu sultana iletceğini de ekledi. Vezir, Ebû Nasr'ın bu sözlerini doğru bularak aralarındaki

²⁶ Beyhakî, s. 498-501.

²⁷ Beyhakî, s. 501 vd.

²⁸ Ebu Nasr-ı Mişkân, daha sonraki dönemde pek çok kez vezirle birlikte sultanın emirlerine karşı birlikte hareket edecektir.

iletişimi sağlayan Ebu'l-Fazl Beyhakî'ye “*Ebû Nasr bu nasihatlerinden beni mahrum bırakmayın.*” dedi ve bir sonraki gün Ebû Nasr ile bizzat görüşerek durumu tatlıya bağladı²⁹. Görüldüğü üzere Ahmed b. Abdüssamed'in ilk zamanlarda Gazneliler Devleti'nin işleyişine yabancı kaldığı anlaşılıyor. Her ne kadar bu olay istisna ise de vezirin en yakın destekçisi daha sonraki dönemde sultana karşı birçok konuda birlikte muhalefet ettiği Ebû Nasr-ı Mişkân olacaktır.

Hârizmşâh Harun'un İsyanının Bastırılmasında Ahmed b. Abdüssamed'in Rolü

Sultan Mes'ûd, Huttelân bölgesinde karışıklıklar çıkması üzerine vezir Ahmed b. Abdüssamed'e hil'at giydirek ona Toharistan, Belh ve Velvaliç taraflarındaki karışıklığı önlemesi görevini verdi. Bu emir üzerine vezir 4 hacib, 10 serheng ve 1000 atlı ile birlikte bu bölgeye hareket etti. Ayrıca bu bölgede hâkim bulunan kişilere de mektuplar yazılarak vezirin emri altında birleşmeleri için emri verilmişti³⁰.

Diğer taraftan Hârizmşâh Altuntaş'ın oğlu Sitti³¹ (ستی) sarhoşken damdan düşerek ölmüştü. Bunu fırsat bilen bazı kötü niyetli kişiler onu Sultan Mes'ûd'un öldürdüğünü söyleyerek Harun'u isyana teşvik ettiler. Bu telkinler neticesinde Harun, kendi veziri olan Abdülcabbar b. Ahmed b. Abdüssamed'e karşı kötü davranışlarda bulunmaya başlamış, öyle ki Abdülcabbar korkusundan kaçıp gizlenmeye mecbur kalmıştı³².

10 Ramazan 425/29 Temmuz 1034 tarihinde Hârizm'den gelen bir seyyah, buradaki Sahib-i Berid'den mektup getirmişti. Mektupta Harun'un asker ve mühimmat toplamaya başladığı, henüz isyan etmediyse de isyanın arifesinde olduğu yazılıydı. Bu haber sultana ulaştığında o, Ebû Nasr-ı Mişkân ile durumu müzakere etti. Netice de Horasan'a bir ordu gönderilerek isyanın bastırılmasına, sultanın Büst'e, oradan da Herat'a gitmesine karar verildi.

²⁹ Beyhakî, s. 501-502.

³⁰ Beyhakî, s. 519; Merçil, *Gazneliler*, s. 60.

³¹ İhtiram içeren bir hitap kelimesidir, bk. Gulâmırza İnsafpûr, *Kâmil-i Ferheng-i Farsî*, Tahran 1373 hş., s. 562.

³² Beyhakî, s. 518; Barthold, *Türkistan*, 317; Hashmi, aynı eser, s. 47.

Vezire de mektup yazılarak görüşü soruldu, aynı zamanda gerekli yazışmaları yaparak sefer için hazırlıkları başlatması kendisinden istendi³³.

Nihayet Muharrem 426 başlarında (1 Muharrem/16 Kasım 1034) Hârizm'den gelen haberlerde Harun'un Merv'e gitmek için yoğun bir faaliyet içinde olduğu belirtiliyordu. Sultan bu haberleri düzenli bir şekilde vezirine ulaştırdı. Sonraki günlerde vezirden sultana şifreli bir mektup ulaştı. Vezir mektubunda, Belh ve Toharistan bölgesinde kendisine verilen görevi ihmal etmemekle birlikte, Harun'un Merv'e hareketi sırasında kendisine 10 gulâmın katıldığını, bu gulâmların Harun'u öldürmekle vazifelendirildiğini, ayrıca Harun öldükten sonra kendi oğlu Abdülcabbar'ın gizlendiği yerden çıkacağını ve sultana bağlı askerleri örgütleyerek duruma hâkim olacağını belirtiyordu. Ayrıca vezir bu 10 gulâmın Harun'a çok yakın bulunduğunu, fakat Harun'un sefer hazırlığı yapmasından dolayı saraydan dışarı çıkmadığı için hedeflerine henüz nail olamadıklarını yazmıştı³⁴. Fakat bu plân kısa vadede Gazneliler için olumlu görünse de uzun vadede pekiyi sonuçlar doğurmayacaktı³⁵.

8 Safer 426/23 Aralık 1034 tarihinde vezir Ahmed b. Abdüssamed büyük ganimet ve zaferle Huttelân'dan geri döndü. Kendisine verilen görevi tam manasıyla yerine getirmiş ve bölgede asayiş tesis etmişti. Bu sebeple sultanın huzuruna girdiğinde büyük iltifat gördü. Bu görüşme sırasında sultan, Belh ve Toharistan'da asayişin sağlandığını, kendisinin Merv'e giderek kışı orada geçirmek istediğini söyleyerek vezire fikrini sordu. Vezir cevabında bunu uygun bulduğunu, bu surette Hârizm'in tekrar ele geçeceğini, Türkmenlerin de Horasan'a gelmeye cesaret edemeyeceklerini söyledi. Görüşmeden sonra çadırına gelen vezir, seferdeki başarısından dolayı kutlamaları kabul etti³⁶.

³³ Beyhakî, s. 543-545; Köymen, *Kıruluş*, s. 146.

³⁴ Beyhakî, s. 563-565; Barthold, *Türkistan*, 319; Turan, *Selçuklular*, s. 95; Hashmi, aynı eser, 47; 3 Recep 426 tarihinde gelen haberde Harun'un çıktığı bir av sırasında öldürüldüğü bildiriliyordu. Sultan bu habere çok sevinmiş ve yapmış olduğu plandan dolayı vezirine büyük iltifatlarda bulunmuştu, bk. Beyhaki, s. 602.

³⁵ Yukarıda da belirttiğimiz gibi Hârizmşâh Harun'un öldürülmesi Sultan Mes'üd'u fazlasıyla memnun etmişti. Ancak bu suikasttan sonra gelişen olayların Gazneliler'in lehine olduğu pek söylenemez. Hârizm'de tutunabilme şansları bulunan Selçuklular, Harun'un ölümü sonrasında Şah Melik'ten çekinmişler ve kendilerine sığınabilecekleri yeni mekânlar aramak zorunda kalmışlardı. Böylelikle Horasan'a gelen Selçuklular'ın bu zorunlu ilticasının Gazneliler Devleti için iyi sonuçlar doğurmadığı açıktır.

³⁶ Beyhakî, s. 569; Köymen, *Kıruluş*, s. 192; Hashmi, aynı eser, 50-51.

17 Safer 426/ 1 Ocak 1035 tarihinde toplanan meclis Merv'e gitme kararı aldı ve aynı gün Sede³⁷ Bayramı (سده) için kutlamalar yapıldı. Birkaç gün sonra Sultan Mes'ûd meclisi tekrar toplayarak, Horasan'da durumun sakinleştiğini, Ali Tegîn ile anlaşmaya varıldığını, bu sebeple Merv'e gitme kararından vazgeçerek Nîşâbûr'a gideceğini söyledi. Bunun üzerine vezir "*sultan ne söylüyorsa doğrusu odur*" demekle yetindi. Ebû Nasr-ı Mişkân ise fikir beyan etmedi. Fakat ikisi de bu karara karşı olduklarını daha sonra kendi aralarında yaptıkları bir görüşmede dile getirdiler. Onlar sultanın bu hareketini onaylamamalarına rağmen Nîşâbûr'a gidene kadar sultana muhalefet etmeme, eğer Nîşâbûr'dan Gürgân taraflarına gitme kararı alınırsa o zaman itiraz etme konusunda karar aldılar. Nîşâbûr'a varıldıktan üç gün sonra Sultan Mes'ûd tekrar meclisi toplayarak Amül'deki zenginliklerden bahsetti. Oraya yapılacak bir seferin ancak 3-4 ay süreceğini, bu sayede ellerine çok miktarda ganimet geçeceğini belirtti ve meclistekilerden bu konuda fikir beyan etmelerini istedi. Bu soru üzerine vezir meclisteki komutanlara dönerek: "*Ordunun komutanları sizsiniz, siz ne diyorsunuz?*" diye sordu. Komutanlar cevaben sultana muti olduklarını, icra makamını vezirin elinde bulundurduğunu dolayısıyla söylenmesi gereken bir söz varsa bunu onun söylemesi gerektiğini belirttiler. Bunun üzerine vezir söz aldı ve Ali Tegîn'in öldüğü şeklinde bilgiler bulunduğunu, eğer böyleyse onun oğulları ile Selçuklular'ın iyi anlaşamadıklarını, Selçuklular'ın Şah Melik'ten³⁸ çekinmelerinden dolayı Hârizm'e de gidemeyecekleri için muhtemelen Horasan'a geleceklerini, yapılacak en doğru şeyin bu aşamada Merv'e gitmek olduğunu söyledi. Sultan onun görüşüne katılmadı. Onun öne sürdüğü görüş ise şuydu. Merv'de çok güçlü bir ordu mevcuttu, bu sebeple Selçuklular buraya gelmeye cesaret edemezlerdi. Sultanın bu konudaki son sözü Dihistan'a gitmek üzere hazırlıklara başlanması emri idi. Bu emir üzerine vezir "*sefer mübarek olsun*" demek zorunda kaldı³⁹.

Meclis dağıldıktan sonra sultan bir süre daha Ebû Nasr-ı Mişkân ile görüştü. Bu görüşmeden çıkan Ebû Nasr'ı bu kez de vezir beklemekteydi.

³⁷ Eski İran'da Behmen ayının onuncu gününden Nevruz'a elli gün ve gece kalıncaya kadar kutlanan bayramdır, bk. İnsafpûr, aynı eser, s. 565.

³⁸ Cend şehri emîri, Selçuklular'ın azıtlı düşmanlarından olup, son Oğuz Yabgusu'nun oğlu olması muhtemeldir, bk. Sevim-Merçil, aynı eser, s. 22.

³⁹ Beyhakî, s. 571-576; Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları*, İstanbul 1999, s.103; Köymen, *Kuruluş*, s. 193; Merçil, *Gazneliler*, s. 62.

Vezir, Ebû Nasr'a bu seferin neticesinin hiç iyi olmayacağını, sefer sırasında çıkabilecek sorunları belirten bir rapor kaleme alacağını, bu yazıyı sadece kendisinin sultana iletmesinin mümkün olduğunu söyledi. Ebû Nasr, bu aracılığı kabul etmekle birlikte sultan üzerinde bir etki yaratacağına inanmadığını belirtti. Bunun üzerine vezir: *"Ben üzerime düşen vicdani vazifeyi yapayım. Bu sefer gerçekleşirse sultanın pişman olması kesindir. Öyle olduğunda sultan bana bu seferin uygun olmadığını söyleyecek kimse yok muydu? demesin. Sen benim şahidim ol, bu mektup onun hoşuna gitmeyecek, ama ben nasihat etmekten kendimi alamam."* dedi. Ertesi gün sultanla görüşen vezir sefer ile ilgili olarak bir rapor kaleme aldığını, müsaade ederse Ebû Nasr ile göndereceğini sultana ilettili. Sultanın olur demesi üzerine mektup Ebû Nasr vasıtasıyla sultana iletildi. Vezir raporunda kendisinin verilen emirleri yerine getirmekle yükümlü bulunduğunu, meclislikilerin sultanın kararına itaat etmelerine rağmen daha sonra kendisine gelerek bu işin doğru olmadığını söyleyip sorumluluğu üzerlerinden attıklarını belirtiyor, yine de ferman sultanındır diyordu. Sultan mektubu okuduktan sonra Ebû Nasr'ın da fikrini sordu. Onun da olumsuz fikrine rağmen sultan, vezirin gösterdiği sebeplerin önemsiz olduğunu belirtti ve sefere çıkılacağını söyledi. Sultan Mes'ûd 12 Rebiülevvel 426/25 Ocak 1035 tarihinde Nişâbü'r'dan Gürgân'a gitmek üzere hareket etti⁴⁰.

Sultan Mes'ûd 12 Cemâziyelevvel/25 Mart günü Amül'e ulaşarak ülkenin her bölgesine fetihnameler gönderilmesini emretti. Daha sonra Amül ve Toharistan bölgesinden tahsil edilmesi gereken malın listesini çıkartarak vezire gönderdi. Vezir listeyi gördüğünde bölge halkının bunları tedarik etmesinin mümkün olmadığını, yine de bunu yaparlarsa kötü bir ün kazanacaklarını, muhtemelen sultanın sarhoşken böyle bir liste yaptığını söyledi. Bununla birlikte o sırada huzurunda bulunan Amül ileri gelenlerine dönerek sultanın sefer için belli bir miktar para ve mal sarf ettiğini, bu sebeple buna karşılık olarak sultana hediye verilmesinin uygun olacağını söyledi. Amül ileri gelenleri bölge halkının çok fakir olduğunu, sultanın istediği şeyleri verdikleri takdirde halkın iyice sıkıntıya düşeceğini belirttikten sonra bu istekler için ahaliyle görüşeceklerini de eklediler. Vezir ise, sultanla görüşerek istenilen miktarı azaltmaya çalışacağını söyledi. Sultan, vezirle aynı görüşte değildi, gerekirse bu

⁴⁰ Beyhakî, s. 577-580; Köymen, *Kuruluş*, s. 193-194; Merçil, *Gazneliler*, s. 62-63.

malın zorla tedarik edilmesi konusunda emir verdi. Tekrar Amül ileri gelenleriyle görüşen vezir onlardan şehir halkından pek çoğunun para vermemek için kaçtığını, kendilerinin elinden geleni yaptıklarını, artık yapılması gerekene sultanın ve vezirin karar vermesini dile getirdiler. Bunun üzerine vezir şehre gelerek divan kurdu. Şehirden ayrılanlar tek tek yakalanarak geri getirildi. Şehrin pek çok bölgesi ateşe verildi, neticede istenilenden daha az olmak üzere 160 bin dinar para ve bunun iki misli değerinde de eşya toplandı. Böylece sultanın emri yerine getirilmiş oldu⁴¹.

Sultan Mes'ûd 8 Recep 426/ 19 Mayıs 1035 tarihinde Gürgân'a geldi ve burada Ebû Nasr'a bu sefere çıkmasından dolayı pişmanlığını belirtti. Çünkü Selçuklular bu sırada vezirin belirttiği gibi Horasan'a gelmişlerdi. Ebû Nasr, sultana verdiği cevapta, gelinen noktayı vezirin daha önce öngördüğünü, fakat sultanın kendi fikrinde ısrarcı olduğunu söylemişti⁴².

Selçuklular'ın Horasan'a Gelmeleri

8 Recep 426/19 Mayıs 1035 günü ikinci namazı vaktinde Ferave'den gelen ve Ebû Nasr-ı Mişkân'ın huzuruna çıkan iki atlı, Horasan Sahib-i Divanı Sûrî tarafından gönderildiklerini söylüyorlardı. Gelen mektubu okuyan Ebû Nasr hemen hazırlanarak saraya gitti. Mektupta Selçuklular'ın Ceyhun'u geçerek Horasan'a geldikleri, Nesâ şehrinin kendilerine verilmesi için Sûrî'den yardım talep ettikleri yazıyordu. Ebû Nasr, Ebu'l-Fazl Beyhakî'den bu konudan veziri de haberdar etmesini istedi. Fakat vezir bu olaya pek şaşırmadı⁴³. Vezir: "Amül seferinin ve Debir Irakî'nin tedbirinin neticesi şimdi gerçekleşti." dedi ve yerinden kalkarak Ebû Nasr'ın yanına gitti. Selçuklular mektupta içinde buldukları şartları sıralamış, Ali Tegîn ile Harun'un ölümünden sonra Hârizm bölgesinde kalmalarının mümkün olmadığını, bu sebepler Sultan Mes'ûd'un himayesine sığınmaya karar verdiklerini yazıyorlardı. Bunun

⁴¹ Beyhakî, s. 597-598; Köymen, *Kuruluş*, s. 197; Beyhakî, bu zorbalıklardan sultanın haberi olmadığını belirtiyor.

⁴² Beyhakî, s. 608.

⁴³ "دائم كه سلجوقیان بخرامان آمده باشند". Vezir, kendisine haber vermeye gelen Beyhakî'ye "Bilirim ki, Selçuklular Horasan'a gelmişlerdir." demişti (bk. Beyhakî, s. 610). Bu cümleye istinaden vezirin Selçuklular'ın Horasan'a gelişlerinden daha önce haberdar olduğunu söylemek mümkündür. Ancak "dânisten" fiilinin "bilmek" manası yanında "anlamak" manası da mevcuttur. Bu durumda vezir olayların gidişatından ve Beyhakî'nin telaşlı halinden bir sonuca vararak bu cümleyi "Anlarım ki, Selçuklular Horasan'a gelmişlerdir." şeklinde söylemiş olmalıdır.

yanında Selçuklular, Ahmed b. Abdüssamed'i de şefaata için aracı olmaya davet ederek "Ahmed b. Abdüssamed'e yazınız, şefaataçi olsun. O bizimle tanışıktır. Her kış Hârizmşâh Altuntaş'ın bize, kavmimize ve hayvanlarımıza bahara kadar kendi vilayetinde yer vermesi için arabuluculuk yapardı" demekteydiler⁴⁴.

Vezir mektubu okuduktan sonra kızgın bir ifadeyle Taberistan'a gitmenin ne kadar kötü olduğunu ısrarla söylemesine rağmen sözünün dinlenmediği ve başlarına bunun geldiği mahiyetinde sözler söyledi. Biraz düşündükten sonra durumu sultana haber vermeli diye de ekledi. Ebû Nasr, sultanın henüz uyumakta olduğunu söyleyince vezir: "*Uyunacak zaman mıdır? Uyandırılmalı, önemli bir olay meydana geldi, uyandırılın.*" dedi. Sultan gelen mektupları okuduktan sonra çok kızdı ve kendisini Amül seferine çıkmaya ikna eden Debir-i Irakî hakkında kötü sözler söylemeye başladı. Bunun üzerine vezir onu teskin ederek bu işin meydana geldiğini, artık yapılacaklara bakılması gerektiğini belirtti. Sultan, bu konuda vezirden fikrini sordu. Vezir ilk olarak meclisin toplanmasını ve konunun orada tartışılmasının uygun olacağını söyledi. Meclisteki tartışmalar sonrasında sultan Türkmenlerin üzerine yürünmesi konusunda fikir beyan ederken bu görüş vezirden de destek buldu. Yalnız yolların durumu hakkında bilgi alınmasının zorunluluğuna işaret etti. Bu konuda görüşlerine başvuru alan kişiler Horasan'a gidilebilecek üç yol bulunduğunu, ancak üçünün de pek kullanışlı olmadığını belirttiler. Bunun üzerine vezir söz alarak, Amül seferinden dönen asker ve hayvanların henüz güçsüz bulunduğunu, buna karşın Türkmenlerin dinlenmiş, hayvanlarının da besili bulunduğunu bu sebeple harekât için acele edilmemesini önerdi. Vezir ayrıca Sûrî'ye bir mektup yazılmasını, mektupta Selçuklulara gönüllerinin rahat olmasını, sultanın Rey'e gitmek düşüncesinde olduğunu oraya vardıklarında istekleriyle ilgili olarak bir kararı kendilerine bildireceklerinin yazılmasını talep etti. Bu sırada da Nîşâbûr'a hareket edilir, hem Selçuklular hakkında daha fazla bilgi alınır, hem de asker ve hayvanlar dinlenebilirdi. Neticede Nîşâbûr'a gitmeye karar verildi⁴⁵.

Bu esnada Hârizm'den gelen haberler vezirin oğlu Abdülcabbar'ın öldürüldüğü şeklindeydi. Vezir oğlunun ölümünde dolaylı evinde oturdu.

⁴⁴ Beyhakî, s. 609-612; Köymen, *Kuruluş*, s. 197-200; Turan, *Selçuklular*, s. 96; Sevim-Merçil, aynı eser, 23.

⁴⁵ Beyhakî, s. 612-616; Muhammed b. Ali b. Süleyman er-Râvendî, *Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sûrûr*, çev. Ahmed Ateş, TTKY, Ankara 1957, I, 93; Köymen, *Kuruluş*, s. 200-203.

Bütün gün ve gece emîrlar kendisine ziyarete bulundular. Sultan da bir nedimini taziye amacıyla göndermişti. Vezir bu ziyaret sırasında: “Bu kul evlatları ve bütün adamlarıyla sultanın bir kılına feda olsun.” demişti⁴⁶.

Buna rağmen sultanın vezire karşı olan davranışlarında bir mesafe oluşmaya başladı. Sultan, Hârizmşâh Harun’un isyanından vezirin oğlu Abdülcabbar’ı sorumlu tutmaktaydı. Ayrıca bazı kişiler Selçuklular’ın Horasan’a gelmesinde vezirin de parmağı olduğu konusunda sultana telkinlerde bulunuyorlardı⁴⁷. Hatta vezir Huttelân’a gönderildiğinde sultan bir adamını vezirin yaptıklarını kendisine bildirmesi için casus tayin etmiş, vezir bu durumu bilmesine rağmen bilmemezlikten gelmişti. Bu durum Selçuklular ile ilgili olarak yapılan gizli bir toplantıda iyice belirginleşmiş, toplantıda vezir ne söylediyse sultan onu terslemişti. Bu gelişme sonrasında vezir, Selçuklulara meyletmesinin saçma olduğunu, çünkü kendisinin Mahmûd oğlu Mes’ûd’un veziri olarak neden daha önce kendisine hizmet etmiş kimselere vezirlik etmek gibi bir düşüncede olabileceği konusunda Ebû Nasr’a dert yanmıştı. Kendisini avutmaya çalışan Ebû Nasr’a da “*Artık tahammülüm kalmadı.*” demişti. Neticede arabulucu olmaya karar veren Ebû Nasr, sultana yapılacak çok fazla iş olduğunu, bu işlerin vezirle görüşülerek yapılmasının uygun olacağını söylediğinde, sultan vezirin kendisine sadık olmadığını belirtti. Fakat Ebû Nasr, vezir ile arasında geçen konuşmayı uzun uzun sultana naklettiğinde sultan ona hak verdi. Ebû Nasr vezirin gönlünün alınması gerektiği şeklinde görüş beyan etti. Neticesinde Sultan Mes’ûd, veziriyle baş başa görüşerek aralarındaki soğukluğu sona erdirdi⁴⁸.

Sultan Mes’ûd daha sonra Nesâ’ya kuvvetli bir ordu göndermeye karar verdi. Bunun için meclisi toplayarak bu iş için en uygun komutanın seçilmesi konusunda görüşmelerde bulundu. Netice saray gulâmlarının komutanı olan Beydoğdu’nun ordunun başına geçirilmesi uygun görüldü. Bunun yanında bu

⁴⁶ Beyhakî, s. 616-617.

⁴⁷ Yukarıda da belirttiğimiz gibi Selçuklular’ın Horasan’a geliş haberini aldığı sırada vezirin söylediklerinden bu sonuca ulaşmak mümkün görünse de, daha sonra yürütmüş olduğu siyaset durumun böyle olmadığını göstermektedir.

⁴⁸ Beyhakî, s. 620-625; Sadreddîn el-Hüseynî, *Ahbârü’l-Devleti’s-Selçukiyye*, çev. Necatî Lügâl, TTKY, Ankara 1999, s.3; İbâü’l-Esîr, IX, 386; Köymen, *Kuruluş*, s. 210-211; Sadreddîn el-Hüseynî, Gazneliler vezirinin sultana: “Selçukilerin kalblerini hil’atlarla meylettir” dediğini, bunun üzerine Sultan Mes’ûd’un onu Selçukilere taraftarlıkla itham ederek tutuklattığını belirtiyor, bk. s. 3.

orduya genç komutanlardan birkaç salar da tayin edildi. Beydoğdu bu duruma genç salarların kendi emirlerini dinlemeyeceği endişesiyle karşı çıktı. Beydoğdu'nun göreve getirilmesine karşı çıkanlar da bu görüşü desteklediler. Fakat Sultan Mes'ûd, Beydoğdu'nun mutlaka gideceğini söyleyerek sefer hazırlıklarına başlanması emrini verdi. Bu sırada vezir, Ebû Nasr'a: "*Bu ordunun gitmesini istemiyorum, ama başka tarafa çekilir diye söylemiyorum.*" demişti. Ebû Nasr, neden diye sorduğunda da: "*Yıldızların durumu kötüdür.*" şeklinde cevap verdi. Vezir Ahmed b. Abdüssamed nücûm ilmini iyi bilmekteydi⁴⁹. Ebû Nasr da cevaben her ne kadar münecim değilsem de, ben de bu sefere karşıyım demişti. Sessiz kalmasının uygun olduğunu düşünen Ahmed b. Abdüssamed ise Ebû Nasr'a seferin yanlış olduğunu sultana söyleyeceğini ve böylece vezir olarak vebali boynundan atacağını söyledi ve ardından sultana görüşlerini ilettiler. Fakat Sultan Mes'ûd onun bu uyarılarına pek kulak asmayarak seferin yapılması konusunda geri adım atmadı⁵⁰.

9 Şaban 426/ 19 Haziran 1035 günü ordu Nesâ'ya hareket etti. 21 Şaban/1 Temmuz tarihinde gelen bir mektupta ordunun Türkmenleri mağlup ettiği bildiriliyordu. Sultan bu haber üzerine kutlamalar yapılmasını emretti. Ancak seher vaktinde savaşla ilgili olarak gerçek haber ulaştı. Haberde Gazneli ordusunun bu savaşta tam manasıyla hezimete uğradığı belirtiliyordu. Sultan meclisin ileri gelenlerinin sarayda kalmasını emrederek, gelen haberler neticesinde toplantı yapılacağını belirtti. Öğlene doğru gelen iki süvari savaş hakkında bilgi getirmişti. Onlar savaşta kimsenin Beydoğdu'nun emrini dinlemediğini, herkesin kendi başına buyruk davranması ile de bu sonucun ortaya çıktığını söylüyorlardı. Bu gelişmeye çok üzülen sultanın hastalanmaması için vezir sultanı teskin edecek sözler söylemeyi gerekli görmüştü⁵¹.

Alınan bu mağlubiyet kaza olarak değerlendirildi. Bu sırada Nesâ'dan gelen haberler Selçuklular'ın aldıkları zaferi pek büyütme eğiliminde olmadıkları, bu sebeple mektuplar yazarak itaat bildirmek istedikleri

⁴⁹ Beyhakî, s. 627; Hüseyinî, s. 3.

⁵⁰ Beyhakî, s. 625-627; Râvendî, I, 93; Turan, *Selçuklular*, s. 96; Sümer, *Oğuzlar*, s. 103; Köymen, *Kuruluş*, s. 213-214; Sevim-Merçil, aynı eser, s. 23.

⁵¹ Beyhakî, s. 628-632; Râvendî, I, 93; Hüseyinî, s. 4; İbnü'l-Esîr, IX, 365; Muhammed Nazım, "Mes'ûd", *İA*, VIII, 134; Köymen, *Kuruluş*, s. 215 vd.; Hashmî, aynı eser, s. 51; Sevim-Merçil, aynı eser, s. 23.

yönündeydi. Gelen mektupları okuyan sultan vezirle görüşüp fikrini sordu. Vezir bu seferin yapılmasına karşı çıktığını, fakat sultanın hiddetinden bunu anlayamadığını belirtti. Bu sırada Selçuklular, Buharalı bir âlim aracılığı ile vezire bir mektup gönderdiler. Selçuklular gayet alçak gönüllü bir ifade tarzıyla suçsuz olduklarını, sadece üzerlerine gelen bir orduya karşı kendilerini müdafaa ettiklerini, halen itaat etme hususunda kararlı olduklarını belirtiyor ve vezirden tekrar arabuluculuk talep ediyorlardı. Selçuklular ayrıca vezirden kendileri için sultanın nezdinde şefaathçi olmasını istiyorlar, aralarında Hârizmşâh Altuntaş zamanından kalan tuz, ekmek hakkı bulunduğunu, devletin iyiliğinden başka bir niyetleri olmadığını belirtiyorlardı. Vezir mektubu okuyup gelen elçiyi dinledi. Ardından gelinen durumu önce sultanla sonra da meclistikilerle müzakere etti. Neticede eğer Selçuklular samimi ise bir elçi göndermeleri ve yapılan görüşmeler sonrasında bir anlaşma yapılmasının uygun olacağı fikri ağırlık kazandı. Gazneliler Kadı Sîmî (صيني) 'yi Selçuklulara elçi olarak göndermeye karar verdiler. Nihayet 2 Ramazan 426/11 Temmuz 1035 tarihinde elçi Nîşâbûr'dan hareket etti. İki taraf arasında yapılan uzun yazışmalar neticesinde 19 Şevval 436/27 Ağustos 1035 tarihinde Selçuklulardan üç elçi geldi. Yapılan görüşmeler sonrasında Nesâ, Ferave ve Dihistan'ın Selçuklulara bırakılmasına, Selçuklu liderlerine hil'at verilmesine ve dihkan unvanı ile anılmalarına karar verilerek anlaşma yapıldı⁵².

Sultan anlaşmadan sonra Belh'e gitmeye karar verdi. 16 Zilkâde 426/22 Eylül 1035 tarihinde Selçuklulara elçi olarak gönderilen Kadı Sîmî geri dönerek sultan ve vezire rapor niteliğindeki şu bilgiyi aktardı. Ona göre Selçuklulara güvenilmemeli ve Herat bölgesine asla gidilmemeliydi. Bu görüşme sonrasında vezir sultanla görüşerek ille de bir yere gidilecekse ordu ile gidilmemesini istedi. Sultan, vezire verdiği cevapta şu an için Selçuklular'ın bir muhalefet belirtisi göstermediklerini, eğer böyle bir şey yaparlarsa tedbirini o zaman alacaklarını söyleyerek vezirden harekât için gerekli hazırlıkları bir an önce bitirmesini istedi. Böylece Sultan Mes'ûd 10 Zilhicce 426/16 Ekim 1035 tarihinde Nîşâbûr'dan hareket etti ve 4 Muharrem 427/8 Kasım 1035'de Belh'e ulaştı⁵³.

⁵² Beyhakî, s. 633-641; Hüseyinî, s. 4; İbnü'l-Esîr, IX, 365; Reşîdüddîn Fazlullah, *Camiü't-tevârîh*, nşr. Ahmed Ateş, TTKY, Ankara 1999, s. 13-14; Turan, *Selçuklular*, s. 96-97; Köymen, *Kuruluş*, s. 219 vd.; Sevim-Merçil, aynı eser, s.23.

⁵³ Beyhakî, s. 643-644; Köymen, *Kuruluş*, s. 228 vd.

Karahanlı Ali Tegîn'in ölümünden sonra iki oğlu idareyi ele almıştı. Sultan Mes'ûd, Belh'te bulunduğu sırada Ali Tegîn oğullarından elçi geldi. Elçiler huzuruna gelmiş olmasına rağmen var olan anlaşmayı bozdukları gerekçesiyle sultan onlarla konuşmadı. Bunun üzerine vezir söze başladı ve elçilere "*Emîrinizi nasıl bıraktınız?*" diye sordu. Elçilerden biri söz alarak özür dilemek üzere geldiklerini, Ali Tegîn oğullarının henüz genç oldukları için kötü niyetli insanların etkisinde kaldıklarını belirtti. Bu görüşmeden sonra sultan, vezir ve Ebû Nasr-ı Mişkân durumu müzakere etti. Vezir, Horasan, Rey, Gürgân ve Taberistan bölgesinin zaten karışık bir halde bulunduğunu, kendilerine yarım düşman olan Ali Tegîn oğullarının tam düşman yapılmaması gerektiğini bu sebeple özürlerinin kabul edilmesinin daha uygun olacağını söyledi. Sultan bu görüşün uygun olduğunu, elçi ile görüşülerek gerekli düzenlemelerin yapılmasını istedi. Bu emir üzerine vezir ile Ebû Nasr elçilerle gerekli müzakerelerde bulundular. Ayrıca vezir, Emîr Mes'adî'yi Ali Tegîn oğullarına gönderilmek üzere elçi tayin etti. Böylece vezirin çabasıyla Ali Tegîn oğulları ile barış tesis edildi⁵⁴. Sultan Mes'ûd 10 Safer 427/14 Aralık 1035 tarihinde vezire çok muhteşem bir hil'at giydirdi⁵⁵.

25 Rebiülevvel 427/27 Ocak 1036 tarihinde Horasan'dan gelen haberde Selçuklular'ın çevre bölgelerde huzursuzluk çıkardıkları, halka eziyet ettikleri, tedbir alınmazsa Horasan'ın elden çıkacağı belirtiliyordu. Toplanan mecliste Hacib Subaşı'nın karışıklığı önlemek üzere Horasan'a gönderilmesine karar verildi⁵⁶.

19 Muharrem 428/12 Kasım 1036 tarihinde Selçuklulardan iki elçi geldi. Bir sonraki gün elçiler mükemmel bir merasimle sultanın huzuruna çıkıp saygılarını sundu. Onlar daha sonra vezirin divanına götürüldü. Elçilerin getirdiği mektup vezir Ahmed b. Abdüssamed'e hitaben yazılmıştı. Mektupta Selçuklular, Horasan'daki karışıklıklardan kendilerinin sorumlu olmadığını, bu karışıklıkların başka Türkmenler tarafından çıkarıldığını belirtiyor ve vezirden bir kez daha arabuluculuk talep ediyorlardı. Bu seferki talepleri Merv, Serahs ve Bâverd şehirlerinin kendilerine verilmesi idi. Bunun karşılığında vergi vermeyi, asker olarak sultanın ordusunda yer alarak Horasan'ın fesat

⁵⁴ Beyhakî, s. 647-648.

⁵⁵ Beyhakî, s. 648.

⁵⁶ Beyhakî, s. 649; İbnü'l-Esir, IX, 366.

çıkartanlardan temizlenmesine yardımcı olacaklarını taahhüt ediyorlardı. Bununla birlikte Hacib Subaşı'nın herhangi bir taarruzuna karşı koyacaklarını belirtmekten de geri kalmıyorlardı. Sultan bu isteklere çok sinirlendi ve vezirden onlara "sizinle aramızdaki hükme kılıç karar verecektir" denilmesini istedi. Vezir ise bu kadar sert cevap verilerek aradaki dostluğun tamamen ortadan kalkmasının doğru olmadığını, sultanın Herat'a giderek ister savaş, isterse barışla bu durumu çözümlenebileceğini söyledi. Sultan veziri haklı buldu ve elçilerin geri gönderilmesini emretti. Neticede vezir ve Ebû Nasr'ın yürüttüğü müzakereler sonucunda elçilere gerekli cevaplar verilerek barışın devam etmesini sağlandı⁵⁷.

Tam da bu sıralarda (25 Muharrem/18 Kasım) Çağrı Bey'in 4 bin atlı ile Gazne üzerine yürüdüğü haberi geldi. Bunun üzerine sultan, vezirin derhal güçlü bir ordu ile birlikte Herat'a gitmesini emretti. Kendisi de Gazne'ye gidecekti. Vezir aldığı emir sonrasında sultana, bu haberde hiçbir gerçeklik göremediğini, bu zamanda iklimin böyle bir yolculuğa izin vermeyeceğini söylediye de sultan, düşmanın kar ve buz dinlemeyeceğini, bundan dolayı da gerekli hazırlıkları yapmasını emretti. Vezir huzurdan çıktıktan sonra Ebû Nasr ile "eğer bu haber doğru ise bile, ikinci bir haber gelinceye kadar hareket etmemesi" konusunda sultana haber gönderdi. Sultan bu gerekçeyi uygun bularak üç gün daha kalmaya karar verdi. Gelen ikinci haber ilk haberin doğru olmadığı yönündeydi. Bu haber üzerine Gazne'ye gitmekten vazgeçildi. Vezirin dirayetiyle sultanın gereksiz yere hareket etmesi engellenmiş oldu⁵⁸.

Sultan Mes'ûd 7 Safer 428/30 Kasım 1036 günü Hîrmend (هیرمند) nehrinde gemi ile gezintiye çıkmıştı. Fakat şiddetli akıntı neticesinde gemi batma, sultan da boğulma tehlikesi atlattı. Muhtemelen bunun neticesinde sultan dört gün sonra ateşli bir hastalığa yakalandı. Hastalığından bir hafta sonra da Ali Tegîn oğullarından elçi geldi. Sultan, vezirle yaptığı görüşme sırasında durumunun kötü olmasına rağmen askere ve elçilere görünmesinin uygun olacağını söyledi. Vezir de cevaben bunun herkes için çok önemli bir durum olduğunu söyleyerek sultanı destekledi. Ertesi gün sultan, vezirin ve diğer ileri gelenlerin katılımıyla elçileri huzura kabul etti. Elçiler ayrıldıktan

⁵⁷ Beyhakî, s. 660-662; Reşidüddîn, s. 14-15; Köymen, *Kuruluş*, s. 232 vd.; Sevim-Merçil, aynı eser, 23.

⁵⁸ Beyhakî, s. 662-663; Köymen, *Kuruluş*, s. 237-238.

sonra sultan, vezir ve Ebû Nasr ile görüşerek elçilerin talepleri hakkında görüştü. Gelen mektupta Ali Tegîn oğullarının talepleri; Gazneliler ile kız alıp vermek suretiyle akraba olmak ve Türkistan Han'ı Arslan Han ile münasebet kurmalarına izin verilmesi şeklindeydi. Sultan ne yapılması gerektiğini vezire sordu. Vezir ve Ebû Nasr bu isteklerin kabul edilmesi durumunda Ali Tegîn oğullarından korku duyulmayacağını, ayrıca gerektiğinde onlardan asker talep edebileceklerini belirttiler. Bunun üzerine sultan, gerekli yazışmalar ve karşı tarafa gönderilecek elçinin seçimi konusunda gerekli emirleri verdi. Bu suretle Ali Tegîn oğulları ile var olan anlaşma korunduğu gibi daha da güçlenmiş oldu⁵⁹.

Vezerin bu başarılı çalışmaları Sultan Mes'ûd'un onun hakkındaki düşüncelerini olumlu yönde etkilemeye başlamıştı. Bunun neticesi olarak 5 Rebiülâhir 428/26 Ocak 1037 tarihinde vezire muhteşem hil'atler verdi. Bu hil'atlerin içinde erkek ve dişi fil, katır, mahfe, doğan ile Türk gulâmlar bulunuyordu. Sultan ayrıca vezire birçok iltifatta da bulundu. Bu aynı zamanda vezirin bir sefer ile görevlendirilmesi manasına da geliyordu. Ertesi gün vezir beraberindeki bin süvari ile birlikte Herat'a hareket etti⁶⁰.

29 Cemaziyelâhir 428/19 Nisan 1037 tarihinde Herat'ta bulunan vezirden mektup geldi. Vezir mektubunda Herat'ta durumun kontrol altına alındığını, sultanın Nevruz'a kadar Herat'a gelmesi durumunda kendisinin de Merv'e giderek düşmana karşı yürüyeceğini yazıyordu⁶¹. Sultanın cevabı her zamanki gibi vezirden farklı bir nitelikteydi. Sultan Mes'ûd vezire verdiği cevapta veziri olarak Horasan'da bulunduğunu, bu sebeple kendisinin Horasan'a gelmesine gerek olmadığını, Ali Tegîn oğullarına karşı Gazne'ye gitmesinin daha uygun olacağını yazıyordu. Bu konuda Ebû Nasr-ı Mişkân da vezirle aynı görüşteydi. İki de sultanın Merv, Nîşâbûr veya Herat'da iki yıl kalarak var olan kargaşayı sükûnete kavuşturması gerektiği düşüncesindeydi. Vezir bu hususta birkaç kez

⁵⁹ Beyhakî, s. 663-667.

⁶⁰ Beyhakî, s. 680; Bundârî, *Zübdetü'l-nusra ve Nuhbetü'l-usra*, çev. Kıvameddin Burslan, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, TTKY, Ankara 1999, s. LII; Köymen, *Kuruluş*, s. 239; Hashmi, aynı eser, 53.

⁶¹ Beyhakî'nin vermiş olduğu tarih Nevruz'un bilinen tarihiyle çelişmektedir. Ancak İbnü'l-Esrî (*el-Kâmil*, X, 97), şu bilgiyi nakletmektedir: "Nizâmülmülk ve Sultan Melikşah bu sene (467/1074-1075) ileri gelen astronomi bilgilerini bir araya topladı. Bunlar Hamel burcunun birinci noktasının Nevruz sayılmasını kabul ettiler. Daha önce Güneş'in Hût burcunun yarısına geldiği gün Nevruz saymak adetti." Bu bilgiye göre Nevruz, Gazneliler döneminde farklı bir günde kutlanmaktadır.

Ebû Nasr'a mektup yazarak sultanı ikna etmesini istemişti. Fakat sultan bu telkinleri dikkate almayarak Gazne'ye döndü. Vezirin Horasan'da kalmış olması Selçuklular'ın burada bir süre daha rahat hareket etmesine mani olmuştu⁶².

22 Şaban 428/10 Haziran 1037'de Horasan'da bulunan vezirden başka bir mektup geldi. Vezir mektubunda ordunun tam bir düzenle düşman üzerine yürüdüğünü, Türkmenlerin işin ciddiyetini fark ederek Nesâ ve Ferave'ye çekildiklerini, durumun sakin olduğunu yazıyor, yapılacak başka iş olup olmadığını soruyordu. Sultan Mes'ûd bunun üzerine kış için gerekli hazırlıkları yapmak üzere vezirini Gazne'ye çağırdı. Ramazan ayı ortalarında (Ağustos başları 1037) vezir Gazne'ye ulaşarak sultanla görüştü. Sultan görüşmede yaptığı başarılı işlerden dolayı vezire iltifatta bulundu. Bu toplantıda vezir, sultana şöyle demişti: *"Eğer sultan Herat'a gelseydi Horasan'da hiç Türkmen kalmazdı. Şu an durum sakin, ama gelecekte ne olur bilemem."* Sultan Mes'ûd, verdiği cevapta gerekli tedbirlerin alındığını, endişe etmemesi gerektiğini söylediğinde vezir *"İnşallah ki efendimizin devleti hayırlı ve iyi olur."* diye karşılık vermişti⁶³.

Hansi Seferi ve Gazneliler Devleti'ne Etkisi

Sultan Mes'ûd, 428 yılı Kurban Bayramı'nın ikinci günü (25 Eylül 1037) meclisi toplayarak Büst'te nehre düştükten sonra yakalandığı hastalık sırasında eğer şifa bulursa Hindistan'daki Hansi Kalesi'ni fethetmek için kendi kendine söz verdiğini açıkladı. Kendisi seferdeyken oğlu Mevdûd, Belh'te, Hacib Subaşı Merv'de, Sûrî de Nîşâbûr'da bulunacağından Türkmenler karışıklık çıkarmaya cesaret edemeyeceklerdi. Sultanın bu konuşmasından sonra durumun ciddiyetini gören vezir mecliste bulunanların fikirlerini sordu. Sipehsâlâr, sultanın emrini yerine getirmekle mükellef olduğunu söylemekle yetindi. Hacibler de aynı yönde görüş belirttiler. Umduğu desteği bulamayan vezir, sipehsâlâr ve hacibler işin sorumluluğunu bana yüklediler diyerek Ârız ve Ebû Nasr'a döndü ve: *"Siz ne dersiniz?"* diye sordu. Bunun üzerine Ebû Nasr, işin sorumluluğunun vezirin üzerine yüklendiğini, riyakârlık yapmayacağını söyleyerek veziri destekledi. Kendi görüşüne destek bulan vezir seferin

⁶² Beyhakî, s. 685-686; Köymen, *Kuruluş*, s. 240; Merçil, *Gazneliler*, s. 66.

⁶³ Beyhakî, s. 686-688; Köymen, *Kuruluş*, s. 241; Hashmi, aynı eser, s. 53; Merçil, *Gazneliler*, s. 66.

yapılmasına karşı olduğunu açıkladı. Onun düşüncesi, sultanın Merv'e giderek durumu kontrol altına alması, ille de bu istek yerine getirilecekse bir hacib tayin edilerek bunun yerine getirilmesi şeklindeydi. Bu suretle hem bu karar gerçekleşir, hem de Horasan elden çıkmamış olurdu. Ebû Nasr, vezirin bu görüşünü destekledi. Sultanın cevabı ise sizin söylediklerinizin doğruluğundan emin olmakla birlikte adağımı yerine getirmeye kararlıyım, inşallah biz yokken bir karışıklık çıkmaz şeklinde olmuştu⁶⁴.

Sultan Mes'üd, Hindistan'da kalacağı dönemde başkentteki tüm işlerin sorumluluğunu vezire devretmişti. O ilk olarak Sipehsâlâr Ali'ye muhteşem bir hil'at giydirmiş ve ona vezirin kendi halifesi olduğunu, bu sebeple onun emirlerine tabi olmasını söylemişti. Sultan ayrıca 17 Zilhicce 428/30 Eylül 1037 tarihinde de vezire hil'at giydirerek ona tek yetkilinin kendisi olduğunu ve herkesin onun emirlerini dinlemekle yükümlü bulunduğunu belirtmişti. Sultan 22 Zilhicce/5 Ekim tarihinde Gazne'den ayrıldı. Bir hafta sonra kendisine Horasan ve Rey bölgesinden önemli haberler ulaştıysa da o bunları önemsemeyerek vezire havale edilmelerini emretti. Sefer neticesinde Hansi Kalesi fethedildi. 3 Cemâziyelevvel 429/11 Şubat 1038 tarihinde gelen mektuplar, sultanın bu seferini fırsat bilen Türkmenlerin, Talekân ve Faryâb'ı yağmaladıklarını bildiriyordu. Sultan bu kez de çıktığı seferden pişman olmuştu. Mevdûd ve Sipehsâlâr Ali'yi Gazne'ye çağırdı, fakat vezire durumu kontrol altında tutması için Belh'te kalmasını emretti⁶⁵.

Hansi zaferinden sonra Horasan'dan gelen bu haber, Sultan Mes'üd'ü yeni tedbirler almaya yöneltmişti. O, Subaşı'nın komutasında yeni bir ordu hazırlatarak Horasan'a gönderdi. Fakat Subaşı, Horasan'a gittikten sonra Selçuklular ile savaşa konusunda pek istekli davranmadı. Onun aleyhinde gelen haberler neticesinde sultan, Ebû Nasr'ın muhalefetine rağmen, Subaşı'ya Selçuklular'la kesin bir savaş yapma emri verdi. Nihayet Subaşı Selçuklular'ın üzerine yürüdü. Fakat bu seferin sonucu da sultanın istediği gibi gelişmedi ve Selçuklular Serahs'taki Telhâb denilen ikinci kez galip gelmeyi başardı⁶⁶.

⁶⁴ Beyhakî, s. 698-700; Köymen, *Kuruluş*, s. 242-243.

⁶⁵ Beyhakî, s. 701-705; Nazım, Mes'üd, s. 134; Köymen, *Kuruluş*, s. 244.

⁶⁶ Beyhakî, s. 717-719; Râvendî, I, 95; Hüseyinî, s. 5-6; İbnü'l-Esîr, IX, 366-377; Turan, *Selçuklular*, s.98-99; Köymen, *Kuruluş*, s. 245 vd.; Sevim-Merçil, aynı eser, 24; Köymen, bu savaşın tarihini 20-24 Mayıs 1038 olarak vermektedir.

Bu haber Gazneli başkentini bir kez daha sarstı. Toplanan meclis o sırada Belh'te bulunan vezire mektup yazılarak fikrinin sorulmasına karar verdi ve ardından ona tafsilatlı bir mektup yazıldı. 10 Şevval 429/10 Temmuz 1038 tarihinde vezirin kendisine gönderilen mektuba cevap verdiği cevap Gazne'ye ulaştı. O, ilk önce üzüntülerini dile getiriyor, içine düşülen bu zor durumdan kurtulmanın mümkün olduğunu, fakat bu konuda devletin artık farklı bir siyaset gütmesi gerektiğini belirtiyordu. Vezir, Ebû Nasr'a da ayrı bir mektup yazmış, sultanın Taberistan ve Hindistan seferlerinin bu duruma neden olduğunu, düşmanın artık çok güçlendiğini, sadece ordunun başına geçen sultanın bu işi çözümleneceğini belirtmişti. Ayrıca vezir, Ebû Nasr'dan bu fikri sultana kabul ettirmesini de istemişti. Bu görüş kendisine iletildiğinde sultan, vezire destek vermişti⁶⁷.

Selçuklular savaşı kazandıktan 12 gün sonra İbrahim Yınal, Nişâbûr önlerine gelerek şehrin Tuğrul, Çağrı ve Musa Yabgu adına kendisine teslimini istedi. Şehir halkı bir süre bu isteği müzakere ettikten sonra şehrin tesliminin uygun olacağına karar verdi. Bunun üzerine İbrahim Yınal, daha sonra da Tuğrul Bey şehre gelerek okunan hutbeyi kendi adına çevirdi. Bu haberin Sultan Mes'ûd üzerindeki etkisi çok ağır oldu⁶⁸.

8 Zilkâde 429/12 Ağustos 1038 tarihinde gelen mektubunda vezir, Belh ve Toharistan'da mı kalacağını soruyor, aynı zamanda fikrini beyan ederek mevcut ortamda sultanın yanına gelmesinin daha uygun olacağını belirtiyordu. Sultan ona verdiği cevapta, kendisinin de yakın zamanda Horasan'a doğru hareket edeceğini, vezirin Velvaliç'e gelerek orada kendisini beklemesini, ayrıca askerler ve hayvanlar için yiyecek temin etmesini emretmişti. Bu sırada Kurban Bayramı için kutlamalar yaptıran sultan, Velvaliç'e ulaştıktan sonra vezirden bir mektup daha geldi. Vezir kendisine verilen emirleri yerine getirdiğini, Belh'te düzenin korunması amacıyla yerine Ebu'l-Hasan'ı vekil bıraktığını bildiriyordu⁶⁹.

⁶⁷ Beyhakî, s. 719-724; Köymen, *Kuruluş*, s. 255.

⁶⁸ Beyhakî, s. 728; Reşîdüddîn, s. 15; Turan, *Selçuklular*, s. 99; Köymen, *Kuruluş*, s. 260 vd.; Sevim-Merçil, aynı eser, s. 24.

⁶⁹ Beyhakî, s. 734.

Nihayet sultan ile vezir Çevgânî⁷⁰ (چوگانى) 'de buluşarak bir görüşme yaptı. Bu görüşmede Börítegîn'in⁷¹ üzerine yürünülmesine karar verildi. Kendisi üzerine yürünüleceğini haber alan Börítegîn, Ceyhun'un karşı tarafına geçti. Bunun üzerine vezir, mükemmel bir orduya sahip bulunan Börítegîn'in üzerine yürütmekten vazgeçilmesini, onunla anlaşarak Türkmenlerin üzerine sevk edilmesinin daha uygun olabileceğini dile getirdi. Sultan Mes'ûd bu teklifi kesin bir dille reddetti. Vezir cevaben: "*Sultanımızın fikri hepsinden daha doğrudur.*" şeklinde karşılık verdi. Mecliste bulunanlar, sultanın bizzat Börítegîn'in üzerine yürümesine gerek olmadığını, bunu bir komutanın da yapabileceğini beyan ettiler. Bu teklif üzerine sultan Mes'ûd, sefere oğlu Mevdûd'u göndermeye karar verdi. Bu fikre de vezir karşı çıktı. Neticede sefer için bir sipehsâlâr atanmasına karar verildi ve nihayetinde 26 Muharrem 430/28 Ekim 1038 tarihinde ordu Huttelân'a doğru hareket etti⁷². Bu seferin gerçekleşmesi sonrasında vezir, Ebû Nasr'a şöyle derdi: "*Sultanın tedbir ve baskılarının ne kadar hatalı olduğunu görüyor musun? Korkarım ki Horasan'ın elimizden çıkmaması için hiçbir talih emaresi artık görmüyorum.*"⁷³. Zaman bu konuda veziri haklı çıkaracaktı.

Börítegîn'in üzerine yürüyen Sipehsâlâr Ali, sultana bir mektup yazarak düşmanın geri çekildiğini, bu sebeple Huttelân'a gitmesinin mi, yoksa geri dönmesinin mi daha doğru olacağını sormuştu. Sultan ondan Belh'e gelmesini istedi. 14 Safer 430/15 Kasım 1038 tarihinde Belh'e gelen sultan, Sipehsâlâr Ali'yi huzuruna kabul etti. Sipehsâlâr, sultana Börítegîn'in tehlikeli bir düşman olduğunu, eğer Selçuklular Horasan'ı ele geçirirlerse onu sultan yapacaklarını bu sebeple yok edilmesinin şart olduğu şeklinde sözler söyledi. Sultan bu sözlerin etkisiyle ilk olarak Börítegîn'in bertaraf edilmesi gerektiğini, daha

⁷⁰ Horasan'ı oluşturan 4 bölgeden biri olan Belh sınırları içerisindeki Enderâb'a bağlı bir köy olup bugünkü Kabil'in kuzeyinde yer alır, bk. Hafız Ebru, *Coğrafya-yı Tarih-i Horasan*, nşr. Gulâmırza Verehrâm, Tahran 1370 hş., s. 47 ve G. Le Strange, *The Lands of Eastern Caliphate*, London 1966, s. 432.

⁷¹ Karahanlı Devleti'nde önceleri babası Ali Arslan Han, sonraları da kardeşi Ebû Nasr Ahmed b. Ali adına ülkenin batı bölgelerini idare eden Nasr b. Ali (İlig Han)'nin oğludur. Daha sonraları kardeşiyle birlikte Maverünnehir'de bağımsız bir devlet kurmuştur (438/1046-1047), bk. W. Barthold, "Böri-Tigin", *IA*, II, 740-741; Krş. Reşat Genç, *Karahanlı Devlet Teşkilatı*, TTKY, Ankara 2002, s.16.

⁷² Beyhakî, s. 738-741; Turan, *Selçuklular*, s. 103; Köymen, *Kuruluş*, s. 280; Merçil, *Gazneliler*, s. 68-69.

⁷³ Beyhakî, s. 741; Barthold, *Türkistan*, 321.

sonra Türkmen sorununun üzerine gidileceğini söyledi. Vezir sessiz kaldı ise de sultan ondan fikir beyan etmesini istedi. Bunun üzerine vezir: “*Savaş işi naziktir, silâh erbabı sözlerini söylemelidir. Kulunuzun bir söz söylememesi gerekir, çünkü ne söylersem sultanın hoşuna gitmiyor.*” dedi⁷⁴. Bu söz üzerine Ebû Nasr araya girerek vezirden görüşünü bildirmesini, çünkü sultanın iyi düşündüğünde kendisine verilen nasihatleri dikkate alacağından emin olduğunu söyledi. Vezirin görüşleri bu defa da sultandan farklıydı. Ona göre mevsim sefer için uygun değildi. Vezir bunun yanında ordunun Börítegîn ile meşgul edilmesinin doğru olmadığını, Çağâniyân valisi ile barış halinde bulunulan Ali Tegîn oğullarına mektup yazılarak onların Börítegîn üzerine sevk edilmesini ve böylece kendi ordularının sağlam kalmasının mümkün olacağı şeklinde görüş belirtti. Bu görüş meclistekiler tarafından uygun bulduysa da sultan bu hususta düşünceğini söyledi. Daha sonraki kararı ise Börítegîn üzerine yürümek olacaktı. Çevresindekilerin, özellikle vezirin tüm karşı çıkımlarına rağmen sultan bu görüşünü icraya koydu. O sırada veliaht oğlu Said’in ölüm haberini alan sultan, ani bir kararla Tirmiz üzerine yürüdü. Çağâniyân’a kadar ilerleyen ordu kış mevsimi ve yağan kar yüzünden büyük zorluk çekmekteydi. 9 Rebiülahir 430/8 Ocak 1038 günü vezirden gelen mektupta Çağrı Bey’in kuvvetli bir orduyla birlikte Cüzcanân’ı fethetmek üzere Ceyhun kıyılarına inmek ve sultanın karşı tarafa geçiş yaptığı köprüyü yıkmak düşüncesinde olduğu, bu sebeple tedbir alınması gerektiği bildiriliyordu. Gelen bu haber ile sultan seferi bırakmak zorunda kaldı ve hiçbir şey elde edemedi 2 Cemâziyelevvel 430/30 Ocak 1039 tarihinde Belh’e döndü⁷⁵.

Ulya-âbad Savaşı Sonrasında Gelişen Olaylar

9 Recep 430/6 Nisan 1039 tarihinde kazanılan Ulya-âbad Savaşı’ndan⁷⁶ sonra Sultan Mes’ûd tekrar Belh’e geldi. Buradan Serahs’a gitmek üzere harekete geçtiği sırada Selçuklular’ın da Serahs’a geldiği ve her ne olursa olsun

⁷⁴ Beyhakî, s. 744-745; Köymen, *Kuruluş*, s. 281-282.

⁷⁵ Gerdizî, s. 74; Beyhakî, s. 745-750; Barthold, *Türkistan*, s. 321-322; Köymen, *Kuruluş*, s. 282-283; Merçil, *Gazneliler*, s. 69.

⁷⁶ Ceyhun kıyılarına inilen seferden sonra Çağrı Bey’in hâcibi Altı, Belh civarındayken Sultan Mes’ûd onun üzerine bir kuvvet göndermiş o da Ulya-âbad’a çekilmişti. Bunu haber alan Çağrı Bey, buraya gelerek Gazneli kuvvetlerine karşı harekete geçmiş, Sultan Mes’ûd’un bizzat Çağrı Bey’in kuvvetlerine saldırması sonrasında Selçuklular yenilerek çöllere çekilmek zorunda kalmıştı, bk. Beyhakî, s. 756-759; Krş. Merçil, *Gazneliler*, s. 69-70.

savaşma kararında oldukları haberi ulaştı. Bunun neticesi olarak Selçuklular 18 Ramazan 430/13 Haziran 1039'da Talhâb'a ulaştı. Ramazan ayı sonuna kadar iki taraf arasında küçüklü büyüklü çatışmalar meydana gelmiş, fakat Sultan Mes'ûd bayram sonrası savaşma kararı almıştı. Bu sırada hayvanlara yem bulmak büyük bir sorun halini aldı. Sultan bu konuda vezir ve diğer ileri gelenlerle müzakerelerde bulunarak bayram ile birlikte savaşa başlayacaklarını, bunun için gerekli hazırlıkların yapılması konusunda emir verdi. Nihayet 2 Şevval 430/27 Haziran 1039 tarihinde iki ordu karşı karşıya geldi. Şiddetli geçen çarpışmalardan sonra Gazneli ordusu zaferi elde etti. Sultan Mes'ûd bir gün sonra Serahs'a hareket etti. Bu sırada gelen haberler Selçuklular'ın savaşmak üzere tekrar hazırlık yaptıkları yönündeydi. Bu haber üzerine sultan, Selçuklular ile çölde savaşmak niyetinde olduğunu söyleyip vezirin görüşünü sordu. Vezir onun bu görüşüne karşı çıktı. Gazneliler suya yakın olabilmek için nehir kenarında konaklamıştı. Selçuklular nehrin yatağını değiştirerek bu avantajı tersine çevirdi. Nihayetinde gelen haberler Selçuklular'ın Gazneli karargâhını kuşattıkları yönündeydi. İşler Gazneliler aleyhine gelişmeye başlamıştı. Tekrar başlayan savaş da Gazneliler için pekiyi gelişmiyordu. Üstelik bu sırada vezire ulaşan haberler askerinin candan savaşmadığı şeklindeydi. Sultan bizzat bu durumu tetkik ettikten sonra meclisi topladı. Meclisteki genel görüş askerinin yokluk içinde savaşmaya çalıştığıydı. Meclis dağıldıktan sonra sultan, vezir ve Ebû Nasr ile baş başa görüştü. Vezir ordunun yorgun olduğunu, fakat Selçuklular'ın da aynı durumda bulunduğunu, bu sebeple bir elçi gönderilerek onlara nasihatle bulunulmasını önerdi. Bu Selçuklulara bir çeşit ateşkes önermek manasına geliyordu. Sultan bu öneriyi bir acizlik olarak değerlendirerek reddetti. Vezir ona hak veriyse de yapılacak tek şey budur diye de ekledi. Sultan bu görüşmeden sonra Ebû Nasr ile yalnız kalmış ve ona bir sipehsâlâr tayin etmek istediğini, fakat bu tayini ona karşı tekrar oluşmaya başlayan güvensizliği sebebiyle vezirin yapmasını istemediğini belirtmişti⁷⁷.

Bir sonraki toplantıda daha önce vezir tarafından önerilen plânın atbikine karar verildi. Vezir, Ebû Nasr Zevzenî'yi çağırarak onu elçi tayin etti

⁷⁷ Beyhakî, s. 756-769; Râvendî, I, 99; Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî ya Tarih-i İnan ve'l-İslâm*, nşr. Abdülhayy Habîbî, Tahran 1363 hş., s. 250; Reşîdüddîn, s. 17; Nazım, Mes'ûd, s. 134; Turan, *Selçuklular*, s. 104; Köymen, *Kuruluş*, s. 290 vd.; Sevim-Merçil, aynı eser, s. 25; Merçil, *Gazneliler*, s. 70-71.

ve ona gerekli açıklamalarda bulundu, emirler verdi. Bu açıklamalar ve emirlerde vezir, durumun sultanın haberi dışında bizzat vezir tarafından tertiplendiği, vezirin gereksiz yere kan dökülmesini istemediği için böyle bir tedbirde bulunduğunun iletilmesini istiyordu. Elçi, Selçuklulara giderek vezirin sözlerini aktardı. Neticede Selçuklular bu teklifi kabul etmeye karar verdiler. Gazneli elçisine vezirin kendileri için sultan nezdinde şefaatçi olmasını talep ettiklerini söylediler. Ebû Nasr Zevzenî ile birlikte kendi elçilerini Gaznelilere gönderdiler. Vezir, Selçuklu elçisiyle görüştüktan sonra durumu sultanla müzakere etti. Sultan yapıları onaylamasa da mademki vezir bunu uygun görüyor, o halde yapsın şeklinde görüş beyan etti. Bu söz üzerine vezir tekrar Selçuklu elçisiyle görüşerek ona sultanı şefaat etme konusunda ikna ettiğini, kendilerinin Merv, Nesâ, Bâverd ve Ferave taraflarına döneceklerini, Selçuklular'ın da buldukları yerde kalmalarını, kimsenin malını yağma etmemelerini söyledi. Neticede kısa süreliğine de olsa sükûnet sağlanmış oldu. Fakat Gazneli elçisi Ebû Nasr Zevzenî, bütün bu olanlardan sonra Gazneli veziriyle görüşerek ona Selçuklular'ın artık padişahlık sevdasına düştüklerini, bu sebeple tehlike arz ettiklerini belirterek dikkatli olunmasını tavsiye etmişti. Vezir cevaben, durumu ve yapılması gerekenin ne olduğunu bildiğini, fakat sultanın kendi tedbirlerini icraya izin vermediğini söylemiş, ayrıca ondan bu durumdan kimseye bahsetmemesini istemişti. Vezir daha sonra sultanla görüştü. Toplanan mecliste de varılan noktanın iyi ve kötü tarafları hakkında bilgi verdi. Neticede askerin sıkıntıdan kurtulması ve gerekli hazırlığın yapılabilmesi amacıyla Heriv (هریو)'e gitmeye, Selçuklular'ın hareket tarzına göre bir siyaset izlenmesine karar verildi. Sultan bu olaydaki katkısından dolayı veziri övdü ve ona tüm işlerde istediği gibi hareket etme salâhiyeti verdi. Ertesi gün Heriv'e doğru harekete geçildi ve yavaş bir yürüyüş sonrasında ordu burada konakladı⁷⁸.

Sultan Mes'ûd 430 yılı Zilkâde ayında (Ağustos 1039) Nîşâbûr taraflarına geldi. Çevre bölgelere asker göndererek düzeni tekrar sağladığı gibi valiler de atadı. Herat, Badgis, Genc u Rustak şehirlerine asker gönderilerek zorla para toplandı. Bu gelişme üzerine vezir, Ebû Nasr'a sultanın daha önce konuşulan konuları unuttuğunu, kendisini zevk u sefaya verdiğini, Selçuklularla bir anlaşma yapılacakken bundan hiç bahsetmediğini ve durumun korkutucu bir

⁷⁸ Beyhakî, s. 773-781; Cüzcânî, s. 250; Nazım, Mes'ûd, s. 134; Turan, *Selçuklular*, s. 104; Köymen, *Kuruluş*, s. 298 vd.; Sevim-Merçil, aynı eser, s. 25; Merçil, *Gazneliler*, s. 72.

hal aldığı söylemişti. Ebû Nasr cevaben sultanın çevresinde tecrübesiz gençler istediğini, bu cihetle kendileri için susmanın daha iyi olacağını söylemiş, vezirse: “*Doğrudur, eğer sultan bu hadiseyle ilgili bir şey sorarsa sessiz kalalım.*” şeklinde cevap vermişti⁷⁹.

Vezir Ahmed b. Abdüssamed için işler artık daha zor bir hal alacaktı. Çünkü sultan karşısındaki en yakın destekçisi Ebû Nasr-ı Mişkân, Muharrem 431'de (Eylül-Ekim 1039) ölmüştü⁸⁰. 18 Safer 431/9 Kasım 1039 günü Sultan Mes'ûd ordusunun başında harekete geçti. Onun amacı Tuğrul Bey'in önünü keserek esir almaktı. Daha sonra Bâverd şehrine gelerek kışı burada geçirmeye karar verdi. Vezir buna karşın sultanın Nesâ'ya gitmesinin daha uygun olacağını, bu sayede sultanın Horasan'da kalıcı olduğu düşüncesinin hâsıl olacağını ve bunun da düşmanı korkutacağını söylüyordu. Sultan, vezirin bu önerisini uygun bulup Nesâ'ya geldiği zaman, Selçuklular çöllere çekilmek durumunda kaldılar. Bu sırada Hârizm'den gelen mektuplar sultanı buraya çağırıyordu. Fakat vezir bu mektuplara oyalayıcı cevaplar vererek ordunun yeni bir maceraya atılmasına engel oldu. Bir süre sonra sultan, Nîşâbûr'a gitmeye karar verdi. Burada bir süre kaldıktan sonra ordudaki bazı komutanlar ile vezirin Selçuklu meselesini çözmesine mani olduklarına dair bir düşünceye kapıldı. Bu düşüncesinde yakınında bulunan bazı gulâmların etkisi olmuştu. Sultan bu sebeple Merv'e gitmeye karar verdi. Bunu haber alan yeni Divan-ı Risalet Sahibi Ebû Sehl Zevzenî, vezire, hâce doğru olanı yapsın işi bize bırakmasın şeklinde bir haber gönderdi. Bu gelişme sonrasında vezir, ordu komutanlarından Altuntaş'ı çağırarak ona sultana artık söz geçirilemediğini, sultanın Merv'e gitmek düşüncesinde olduğunu, eğer bunu yaparsa hayvanların yemsiz kalacağını söyledi ve ardından onun fikrini sordu. Altuntaş, askerin aç olduğu için iş yapmasının mümkün olmadığı şeklinde bir cevap verdi. Bunun üzerine vezir: “*Bu sözleri sultana da söyleyebilir misin?*” diye sordu. Altuntaş'ın neden sultana böyle bir nasihati vermekten çekineyim demesi üzerine vezir bu durumun mutlaka sultana iletilmesinin gerekli olduğunu, eğer kabul ederse büyük bir sorunun aşılacağını, kabul etmezse de kendi görevlerini yerine getirmiş olacaklarını söyledi. Vezir daha sonra bu görüşmeden bazı önemli kişileri haberdar etti. Bu kişiler saraya giderek Altuntaş'ı huzura girip bunları sultana söylemesi konusunda teşvik ettiler. Neticede Altuntaş huzura

⁷⁹ Beyhakî, s. 782-784.

⁸⁰ Beyhakî, s. 786.

girerek meseleyi açıklıkla ifade etti. Sultan, onun bu hareketine çok kızdı. Vezir umutsuz bir şekilde makamına döndü ve Merv'e hareket için kendisine yapması emredilen hazırlıkları yapmaya başladı⁸¹.

Sultan, 2 Ramazan 431/17 Mayıs 1040 tarihinde Merv'e hareket etti. Bu yolculuk sırasında ordunun durumu içler acısıydı. Yiyecek ve su sıkıntısı yanında hava çok sıcak, üstelik asker de oruçluymdu. Ordu 7 Ramazan günü Türkmenler ile karşılaştı. Yapılan ilk çatışmada işler kötü gidince sultan meclisi topladı. Mecliste durum müzakere edildi, sultan daha sonra vezir ve Ebû Sehl ile ayrıca görüştü. Akşama doğru yeni gelişmelerin görüşülmesi için meclisin tekrar toplanması uygun görüldü. Akşamki toplantıda komutanlar geri dönülmesinin uygun olacağını üstü kapalı bir şekilde beyan ettiler. Vezir buna kesinlikle karşı çıkarak, henüz düşmanla tam manasıyla karşılaşmadığını, şimdi geri dönerlerse hezimete uğramış olacaklarını, yapılması gereken şeyin Merv'e ulaşmaya çalışmak olduğunu söyledi. Herkes vezirin bu fikrini uygun buldu. Bu sırada gelen haberler Tuğrul Bey'in Dihistan tarafına gitme düşüncesindeyken, Çağrı Bey'in top yekûn bir savaş yaparak bu işi tamamen çözüme taraftarı olduğu, neticede onun fikrinin destek bulduğu yönündeydi. Gelen raporlar mecliste tartışıldı. Vezir, Merv'e gidilerek duruma göre hareket etme önerisinde bulundu. Bütün gece hazırlık yapıldı ve 8 Ramazan 431/23 Mayıs 1040 günü Gazneliler ordusu tekrar harekete geçti. Bundan kısa süre sonra da Selçuklular saldırıya başladı. İlk çarpışmalar kesin sonuç almamalarına rağmen Selçuklular'ın lehineydi. Gazneli meclisinde yapılan görüşmelerde Merv'e ulaşıldığı takdirde sorun kalmayacağı görüşü ağırlık kazandı. Sultan, vezir ve Ebû Sehl ile özel bir görüşme yaparak yapılması gerekenler hakkında fikirlerini sordu. Vezir, "gelmemek gerekirdi" diye başladığı sözlerini, bu fikir ortaya atıldığında karşı çıktığını, fakat gelinen aşamada geri dönmenin doğru olmadığını, saray gulâmlarının komutanı Beydoğdu'nun taltif edilerek askerlerinin daha şevkli savaşmasının sağlanması gerektiğini, ayrıca Hinduların kumandanının da uyarılmasının uygun olacağını söyleyerek devam ettirdi. Sultan vezirin bu önerilerini dikkate aldı ve Beydoğdu ile Hinduların komutanı ile görüştü⁸².

⁸¹ Beyhakî, s. 802-823; Köymen, *Kuruluş*, s. 315 vd.

⁸² Beyhakî, s. 824-833; Cüzcânî, 250-251; Nazım, *Mes'ûd*, s. 134; Turan, *Selçuklular*, s. 105; Köymen, *Kuruluş*, s. 324 vd.; Merçil, *Gazneliler*, s. 74-75.

Dandanakan Savaşı⁸³ olarak bilinen bu savaşın sonucu Selçuklular'ın lehineydi. Savaşın sonra Sultan Mes'ûd, yanında veziri olduğu halde Garcistan'a doğru hareket etti. Buradan Gûr'a ve nihayet 7 Şevval 431/21 Haziran 1040 tarihinde Gazne'ye ulaştı⁸⁴.

24 Şevval 431/8 Temmuz 1040 tarihinde Belh'ten gelen haberler Çağrı Bey'in ordusuyla buraya geldiği ve şehrin teslimi için haber gönderdiğini bildiriyordu. Toplanan mecliste Belh de elden giderse Tirmiz ve Toharistan'ın da elden çıkabileceği, bu sebeple derhal Belh'e yardım gönderilmesi gerektiği görüşü benimsendi. Vezir söz alarak Belh Sahib-i Beridi Emirek Beyhakî'ye yardım edilmesi gerektiğini, bunu da bizzat sultanın yapmasının uygun olacağını söyledi. Ebû Sehl bu konuda veziri destekleyen sözler söylediye de yine de tüm ordunun Belh'e gönderilmesinin uygun olmadığını belirtti. Bunun üzerine Altuntaş'ın bin süvari ile yardıma gönderilmesine karar verildi⁸⁵. Bu gelişmeden sonra vezir ile Ebû Sehl arasında küçük bir gerginliğin yaşandığı anlaşılıyor. Vezir, Ebû Sehl'in Dandanakan'dan sonra Belh'te az miktarda asker bırakarak orayı Çağrı Bey'in önüne attığını söylüyordu. Ebû Sehl'in verdiği cevap, "her ikimiz de söylenmesi gerekenleri söyledik, artık zaman bekleme zamanıdır" şeklindeydi⁸⁶.

Bu bekleme süre yaklaşık 3 ay kadardı. Nihayet 28 Zilhicce 431/9 Eylül 1040 tarihinde Emirek Beyhakî'den gelen haberde Belh'e yardım için gönderilen Altuntaş'ın hezimet uğradığı belirtiliyordu. Mektubu okuyan sultan Ebu'l-Fazl Beyhakî'yi çağırarak bu haberi vezire iletmesini, aynı zamanda ona fikrinin doğru olduğunu, o fikir gereğince hareket etmek uygunken Ali Dâye, Subaşı ve Beydoğdu'nun onu yanlış yönlendirdiğini söylemesini de istemişti. Beyhakî bu haber ve sultanın söylediklerini vezire ilettiğinde vezir, devamlı olarak böyle şeyler olmaktadır sultanın her defasında yanlış şeyler yapmaya devam ettiğini söylemişti. Vezir daha sonra sultanın Emirek'e cevap yazarak, "Bir fırsatını bulup adamlarını Tirmiz'e göndermeye çalışmasının uygun

⁸³ Köymen (*Kuruluş*, s.345), Dandanakan Savaşı'nın, Sultan Mes'ûd'un Herat'tan ayrılma tarihi olan 9 Kasım 1039'dan 24 Mayıs 1040 tarihine kadar devam eden bir süreç savaşı olduğunu belirtmektedir.

⁸⁴ Beyhakî, s. 863; Merçil, *Gazneliler*, s. 75-76.

⁸⁵ Beyhakî, s. 869-872.

⁸⁶ Beyhakî, s. 872.

olacağını” bildirmesini istemişti. Sultan vezirinin görüşüne binaen Emirek’e bu mahiyette bir mektup yazılmasını emretti⁸⁷.

Sultan bir süre sonra seçme gulâmlarını oğlu Mevdûd’un emrine vererek Belh’e göndermeye karar verdi. Vezir de onunla birlikte gidecekti. Vezir bu durumu uygun bulmayarak Ebu’l-Fazl Beyhakî ile sultana haber gönderdi. Vezir, sultandan varılan karara uygun davranabilmesi için bir açıklama istiyordu. Bunun üzerine sultan vezirle yüz yüze görüşmek istedi. Görüşmeden sonra sultan Ebu’l-Fazl Beyhakî’yi çağırarak vezirle birlikte gitmesini ve onun yazdığı muvazaayı kendisine getirmesini emretti. Vezir kendi evinde Beyhakî’ye sultanın düşmandan çok korktuğunu, her ne kadar onu aksine iknaya çalıştıysa da bunu başaramadığını ve Çağrı Bey’in Gazne’ye geleceğinden çekindiğini söylemişti. Vezir, sultanın amacını Hindistan’a gitmek olarak açıklıyordu. Vezirin bu konuda söylediği son cümle “*bu olanlardan korkuyorum.*” olmuştu⁸⁸.

Vezirin muvazaaya yazmadaki amacı Mevdûd ile Belh’e giderken kendi pozisyonunu yazılı bir anlaşma ile garanti altına alma isteğiydi. Yanında Ebu’l-Fazl Beyhakî gibi bir kâtip olmasına rağmen muvazaayı beş kısım olarak kendisi kaleme aldı. Bu kısımlar sefer sırasında Mevdûd karşısındaki pozisyonun ne olacağı, saray gulâmları ve onların komutanın tam görevi, Hacib-i büzürg ile diğer ordu ileri gelenlerinin yetkileri, düşmanla hangi şartlarda savaşılması gerektiği, askerlerin maaşı, divan naiblerinin azli ve atanması konuları idi. Sultan gelen muvazaayı okuduktan sonra Ebu’l-Fazl Beyhakî’ye gerekli cevabın yazılmasını emretti. Yazılan cevabı okuduktan sonra da tasdik etti ve vezir benim yazımla yazılan bu cevaplara itimat etsin dedi. Muvazaaya verilen cevap veziri tatmin etmişti. Beyhakî ile arasında bir şifre oluşturarak, daha sonra ona hediyeler sundu. Ertesi gün vezir, sultanın Mevdûd’a atadığı kethüda Mes’ûd’u sultanın huzuruna çıkardı. Sultan, hil’at giydirilen Mes’ûd’a vezir ne emrederse yapmasını emretti. Kethüda Mes’ûd daha sonra kayınpederi olan vezirin evine giderek ondan büyük iltifat gördü⁸⁹.

⁸⁷ Beyhakî, s. 879-881.

⁸⁸ Beyhakî, s. 882-886; Muhammed Nazım, “Mevdûd”, *İA*, VIII, 162; C. E. Bosworth, *The Ghaznavids Their Empire in Afghanistan and Eastern Iran 994:1040*, Edinburg 1963, s. 230.

⁸⁹ Beyhakî, s. 885-891; Bosworth, *Ghaznavids*, s. 230.

Sultan Mes'ûd'un emriyle Belh'e gidecek ordu 10 Muharrem 432/20 Eylül 1040 tarihinde geçit resmi yaptıktan sonra hareket etti. Sultan vezirin yokluğunda Ebû Sehl Hamdûy ile müşaverelede bulunuyordu. Bu görüşmelerden birinde sultan, Belh'i Bötitegîn'e vermeyi düşündüğünü, böylece Maveraünnehir'e gelen Börtitegîn'in Türkmenlerle savaşıma görevini devralacağını söylemişti. Ebû Sehl Hamdûy, bu konunun vezire bildirilmesinin uygun olacağını söylediye de sultan Börtitegîn'e mektup yazılmasını emretti. Bu mektup bir rikapdâr⁹⁰ ile Börtitegîn'e gönderilecekti. Ebû Sehl bunu engelleyerek mektubun ilk önce vezire gönderilmesini, onun vasıtasıyla Börtitegîn'e iletilmesinin uygun olacağını sultana kabul ettirdi. Durum şifreli bir mektupla vezire bildirildi. Vezir yapılan bu işi uygun bulmayarak mektubu ve rikapdarı yanında alıkoydu, sultana da bir haberci göndererek yaptığı şeyin nedeni hakkında açıklamalarda bulundu⁹¹.

Sultan Mes'ûd bir süre sonra hazinesini toplayarak Hindistan'a gitme fikrini icraya koydu. Vezire de bir mektup yazarak kararını bildirdi ve ona kışı Toharistan'da geçirmeleri emrini verdi. Bu sırada Ebu'l-Fazl Beyhakî vezire şifreli bir mektup yazarak durumu bildirmiş, kimsenin sultana karşı çıkamadığını ve herkesin umudunu vezire bağladığını yazmıştı. Vezir, sultana çok sert sözler içeren bir mektup gönderdi. Mektup özetle şu şekildeydi: *"Sultan eğer düşmandan korkarak Gazne'yi terk ediyorsa bu gereksizdir, askerimiz onlarla savaşacak güçtedir. Bu kış Gazne'de kalınız, düşmanları kovmaktan aciz değiliz. Sultanın haremi ve hazineleriyle Hindistan'a gittiği duyulursa bu devletin namusuna halel getirir, düşmana güç verir. Hindular ve gulâmlara ne kadar güvenilebilir ki siz hazinenizi sahra ortasında onlara gösteriyorsunuz? Sultan şimdiye kadar ne yaptıysa sonucunu gördü, sultan bu hareketten vazgeçmelidir. Eğer sultan Gazne'den giderse halkın kalbi kırılır, ondan nefret eder."*⁹²

Vezirin mektubunu okuyan sultanın tepkisi ilginç oldu ve *"Bu adam binamış, ne dediğini bilmiyor."* dedi⁹³. Ardından da vezire, kendi yaptığının doğru olduğu, vezirin kendisine olan sadakati sebebiyle böyle bir mektup

⁹⁰ Üzengi tutan, efendisi ata binerken üzengisini tutan kişi, bk. J. Dcny, "Rikâbdâr", *İA*, IX, 742.

⁹¹ Gerdîzî, s. 86; Beyhakî, s. 891-893; Hüseyinî, s. 9; İbnü'l-Esrîr, IX, 370; İnayetullah Rıza, "Belh", *Dâiretü'l-ma'ârif-i Büzürg-i İslâmî*, Tahran 1383, XII, 462.

⁹² Beyhakî, s. 895- 897; Hashmi, aynı eser, s. 58; Merçil, *Gazneliler*, s. 76.

⁹³ Beyhakî, s. 897.

yazmaya cesaret ettiğini düşündüğü şeklinde mektup yazılmasını emretti ve “ben onun göremediğini görüyorum.” dedi. Bu defa sultanın çevresindeki diğer emirler onu hareketten vazgeçirmeye çalıştılsa da bunda başarılı olamadılar⁹⁴. Sultan, Hindistan’a hareket etti. Bir süre sonra ordusunda çıkan isyan sonrasında yakalanarak öldürüldü⁹⁵. Vezir bir kez daha haklı çıkmıştı.

Ahmed b. Abdüssamed’in Ölümü ve Kişiliği

Mevdûd, babasının sağlığında Selçuklular ile mücadele etmek üzere vezir Ahmed b. Abdüssamed’in de katıldığı bir orduyla Belh’e gönderilmişti. Selçuklular ile olan mücadelesini kaybeden Mevdûd, bu sırada da babasının ölüm ve amcası Muhammed’in tekrar tahta çıktığı haberini aldı. O, ilk olarak amcasının üzerine yürümeye karar veriyse de vezir Ahmed b. Abdüssamed’in Gazne’yi ele geçirmesinin daha uygun olacağını belirtmesi üzerine Gazne’ye geldi. Daha sonra amcası Muhammed’i bertaraf eden Mevdûd, Gazneli sultanı oldu ve Ahmed b. Abdüssamed’i de tekrar vezirlikle görevlendirdi (23 Şaban 432/28 Nisan 1041)⁹⁶. Ahmed b. Abdüssamed’in bu dönemdeki faaliyetleri hakkında fazla bilgiye ulaşamıyoruz. O yaklaşık 2 yıl daha Mevdûd’a vezirlik yaptıktan sonra komutanların hakkındaki olumsuz faaliyetleri neticesinde tutuklandı. Daha sonra aleyhinde tertip edilen bir suikastla şerbetine zehir katılarak öldürüldü (434/1042-1043). Yaklaşık 10 yıl Gazneliler’in vezirliğini yürütmüştür⁹⁷.

Ahmed b. Abdüssamed hem bulunduğu konum, hem de görev yaptığı devlet ve dönem itibariyle önemli bir şahsiyettir. Görev yaptığı dönemdeki olayların sonucuna bakıldığında başarısız bir vezir olarak addedilmesi kolay gibi görünse de uyguladığı politikaların yanlış olduğunu söylemek pek de doğru olmaz. Her şeyden önce onun Sultan Mes’ûd ile uyum içerisinde çalıştığını söyleyebilmek güçtür. Hârizm’den gelerek Gazneliler Devleti’ne vezir olmak ve bu göreve uyum sağlayabilmek başlı başına önemli bir sorunken, Sultan

⁹⁴ Beyhakî, s. 897-900.

⁹⁵ İbnü’l-Esîr, IX, 370-372; Merçil, *Gazneliler*, s. 77.

⁹⁶ Gerdîzî, s. 88; İbnü’l-Esîr, IX, 372-373; *Düstûr*, s. 144; *Âsâr*, s. 193; Hashmî, aynı eser, s. 77, 83; Merçil, *Gazneliler*, s. 77-78.

⁹⁷ Kırmânî, s. 45; *Düstûr*, s. 144; *Âsâr*, s. 193; C. E. Bosworth, *The Later Ghaznavids: Splendour and Decay, The Dynasty in Afghanistan and The Northern India 1040-1186*, Edinburg 1977, s. 34; Hashmî, aynı eser, s. 83.

Mes'üd'un ona görevi sırasında pek yardımcı olmadığı açıktır. Nitekim vezir bu durumdaki hoşnutsuzluğunu Ebu Nasr Zevzenî ile yaptığı bir görüşmede "sultan benim tedbirlerimi icraya koymama izin vermiyor." diyerek dile getirmeyi gerekli görmüştü. Selçuklular ile daha önce bir münasebet içerisinde bulunmuş olması sultanın kafasını karıştırmış, hatta onu hainlikle suçlamıştı. Her ne kadar aralarındaki bu gerginlik tatlıya bağlanmış gibi görünse de sultanın bu düşüncüyü kafasından tamamıyla sildiğini söyleyebilmek zordur. Bu durum veziri rahat hareket etme ve çalışabilme imkânından mahrum bırakmıştır. Buna rağmen sultanın şüphe duyduğu vezirini görevden almayı ilginç bir durumdur. Sultanın onu bu görevinden azletmeme sebebini vezirinden vazgeçememesi olarak ifade etmek çok da zor olmaz.

Sultan Mes'üd ve vezir Ahmed b. Abdüssamed'in birlikte çalıştıkları yaklaşık sekiz yıllık dönemdeki başarısız faaliyetlerin sorumlusu vezirden ziyade sultandır. Başka bir sultanla Ahmed b. Abdüssamed'in çok daha başarılı addedileceği açıktır, onun şanssızlığı Sultan Mes'üd ile çalışmış olmasıdır. Ebu Nasr-ı Mişkân gibi bir bürokratin pek çok konuda veziri desteklemiş olması da bu görüşümüzü teyit eder mahiyettedir.

Ahmed b. Abdüssamed'in, Büyük Selçuklu veziri Nizamülmülk'ten de önce ordu komutanlığı yapmış olması ona ayrıca bir önem yüklemektedir. Nitekim Beyhakî⁹⁸, onu bir "savaş kurdu" olarak tanımlamaktadır.

Kaynaklarımızda onun hakkındaki kişisel bazı bilgileri yorumsuz olarak vermeyi uygun buluyoruz. Beyhakî⁹⁹, oğlunun ölümü sonrasında taziye kabul eden vezir için "Hâce çok metin biriydi, öyle ki gözünden bir damla yaş aktığını görmedim. Bu konuda eşi bulunmazdı." demektedir. İşine ne kadar ciddiyetle baktığını anlatan ilginç bir olay da şu şekilde gelişmişti. Sultan Mes'üd, Hindistan'a gitmeye karar verdiği zaman oğlu Mevdûd'u da veziri ile birlikte Belh'e göndermeye karar vermişti. Vezir ise bu gelişmeye itiraz etmiş ve konumunu bir muvazaa ile belirlemek istemişti. Neticede müellifimiz Beyhakî, sultan ile vezir arasındaki iletişimi sağlamış ve kaleme alınan muvazaa sultanca onaylanmıştır. Muvazaayı vezire ileten Beyhakî, daha sonraki olayları şu şekilde naklediyor: "Vezir mutlu oldu ve bugün benim için çabaladın, ızdırıp çektin dedi. ...Gitmek için hazırlandığımda dedi ki "otur,

⁹⁸ *Tarih-i Beyhakî*, s. 445 ve 616

⁹⁹ *Tarih-i Beyhakî*, s. 616.

gizli haber işini (şifre) unuttun.”. Unutmadığımı, yorgun olduğu için yarın söylemek istediğimi belirttim. Sana bir şey öğreteyim dedi: “*Bugünün işini yarına bırakma, her gün kendi işini getirir.*”¹⁰⁰. Beyhakî¹⁰¹, daha sonra Türkçe olarak gulâmına bir şeyler söylediğini de nakletmektedir. Ayrıca diğer bir müellifimiz Curfâdakânî¹⁰²de onun için: “Kâtip oğlu kâtip, lider oğlu liderdi. İlimde bulut gibiydi.” demektedir.

ABSTRACT

GHAZNAVID VIZIER AHMAD b. ABD al-SAMAD AND HIS RELATIONS WITH SULTAN MAS'ÜD

Ghaznavid vizier Ahmad b. Abd al-Samad was a very important statesman at his own time. After his successful activities in Khvarazm, Sultan Mas'ud brought him to Ghazna and appointed him as vizier to Ghaznavids State. Although he followed successful policies to remove the difficulties which Ghaznavid state faced after Seljukis' coming to Khurasan at that time, he failed to convince the Sultan. Therefore, the defeat of Ghaznavids became unavoidable. Ahmad b. Abd al-Samad worked with both Sultan Mas'ud and his son, Mavdud. This article provides information about Ahmad b. Abd al-Samad's life, policies and relations with Sultan Mas'ud.

Key Words: *Ahmad b. Abd al-samad, Ghaznavids, Mas'ud, Khurasan, vizier.*

¹⁰⁰ Beyhakî, s. 887-888

¹⁰¹ Aynı eser, s. 888

¹⁰² *Tercüme-yi Tarih-i Yemînî*, s. 273.